

14

“สมาคมพ่อค้าอันยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งจักรวาล”:
จุดเริ่มต้นและจุดจบของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ
“The Grandest Society of Merchants in the Universe”:
The Rise and Fall of the English East India Company

รัชตพงศ์ มะลิทอง

Rachatapong Malithong

อาจารย์ ดร. ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
Lecturer, Ph.D. at Department of History, Faculty of Arts, Silpakorn University

ได้รับ 14 กุมภาพันธ์ 2566

แก้ไข 16 มีนาคม 2566

อนุมัติให้ตีพิมพ์ 7 เมษายน 2566

บทคัดย่อ

ตลอดประวัติศาสตร์ที่ยาวนานมากกว่า 2 ศตวรรษ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษซึ่งก่อตั้งใน ค.ศ. 1600 เพื่อทำการค้าเครื่องเทศในโลกตะวันออกได้พัฒนาสถานะจนได้เป็นผู้ปกครองที่แท้จริงเหนืออนุทวีปอินเดีย ดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ทำให้บริษัทได้รับสมญาว่าเป็น “สมาคมพ่อค้าอันยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งจักรวาล” การที่บริษัทแห่งนี้ได้รับสิทธิพิเศษในการควบคุมกองทัพและการทำสงครามกับชาวพื้นเมืองอย่างเป็นอิสระจากรัฐบาลอังกฤษเปิดทางให้บริษัทจัดตั้งและขยายอำนาจในอนุทวีปได้อย่างต่อเนื่อง ชัยชนะของบริษัทในยุทธการที่ป्लाสดี้ ค.ศ. 1757 ถือเป็นจุดเริ่มต้นของ “สมัยการปกครองของบริษัทอินเดียตะวันออก” ที่บริษัทมีบทบาทในฐานะผู้ปกครองอินเดียแทนเจ้าเมืองท้องถิ่นอย่างใดก็ได้ นับตั้งแต่ช่วงเวลาดังกล่าวบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษไม่ได้เป็นเพียงบริษัทการค้าอีกต่อไป แต่เป็นผู้ปกครองที่มีอำนาจเต็มเหนืออนุทวีปอินเดียด้วย ทำให้รัฐบาลอังกฤษพยายามเข้าแทรกแซงกิจการของบริษัทหลายครั้งเพื่อเพิ่มบทบาทของรัฐบาลในการบริหารปกครองอินเดีย บทความชิ้นนี้มุ่งสำรวจประวัติศาสตร์ของบริษัทอินเดียตะวันออกนับตั้งแต่

จุดเริ่มต้นในฐานะบริษัทการค้าทางทะเล จนถึงช่วงที่อำนาจของบริษัทรุ่งเรืองถึงขีดสุดเมื่อบริษัทมีอำนาจปกครองครอบคลุมทั้งอนุทวีป และรวมถึงจุดเสื่อมของบริษัทใน ค.ศ. 1858 หลังรัฐบาลอังกฤษเข้าควบคุมการบริหารอินเดียทั้งหมด แม้ประวัติศาสตร์ของบริษัทอินเดียตะวันออกจะเป็นเรื่องราวของสงครามและความรุนแรงที่บริษัทได้กระทำต่อเจ้าเมืองและผู้คนในอนุทวีป แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าช่วงเวลา 2 ศตวรรษที่บริษัทมีบทบาทในอนุทวีปเป็นการวางรากฐานให้อังกฤษได้ครอบครองอินเดียซึ่งถือว่าเป็น “เพชรยอดมงกุฎ” แห่งจักรวรรดิอังกฤษโดยสมบูรณ์

คำสำคัญ: บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ สมัยการปกครองของบริษัทอินเดียตะวันออก
รอบิ์ต ไคลฟ์ วอร์เรน เฮสติงส์

Abstract

For more than two centuries of its history, the English East India Company (EIC), founded in 1600 to conduct the spice trade in the East, had transformed itself into an undisputed overlord of the Indian Subcontinent, one of the richest lands on earth, making the company “the grandest society of merchants in the Universe”. Being allowed to control its own army and wage war with indigenous states and peoples independently from the British Government’s intervention, the company used these privileges to establish and expand its position in the subcontinent continuously. Its victory in the Battle of Plassey of 1757 saw the beginning of the “Company’s Rule” in which the company gradually replaced Indian rulers. However, since the EIC was, by then, no longer a conventional trading corporation, ruling over the Indian Subcontinent with unlimited powers, the British Government began its lengthy intervention to take more responsibilities in the governance of India. This article explores the history of the EIC from its early days as an overseas trading company to its heyday when the company ruled over the whole subcontinent as well as its downfall in 1858 when the British Government took over control of India. Although the EIC’s history was a story of wars and aggression which the company imposed upon native rulers and populations of the subcontinent, its existence in India for more than two centuries had unarguably paved the way for Britain to become an effective ruler of India, the “Crown Jewel” of the British Empire.

Keywords: English East India Company, Company’s Rule, Robert Clive, Warren Hastings

บทนำ

บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ หรือเรียกคำย่อว่า “EIC” ซึ่งมาจาก East India Company จัดตั้งขึ้นในปลาย ค.ศ. 1600 ซึ่งอยู่ในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ 1 (Elizabeth I ครองราชย์ ค.ศ. 1558-1603) เพื่อทำการค้าเครื่องเทศบริเวณที่เรียกว่า “อีสอินดีส” (East Indies) หรืออินเดียตะวันออก ซึ่งตามนियามครอบคลุมบริเวณอนุทวีปอินเดียและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้จุดประสงค์แรกเริ่มของการจัดตั้งบริษัทจะเป็นไปเพื่อการแสวงหาและครอบครองผลประโยชน์ทางการค้าในดินแดนโพ้นทะเลทางตะวันออก แต่การที่บริษัทแห่งนี้ได้รับเอกสิทธิ์จากรัฐบาลอังกฤษให้ผูกขาดธุรกิจเพียงรายเดียวอย่างต่อเนื่องกว่า 2 ศตวรรษ ทั้งคณะผู้บริหารของบริษัทซึ่งล้วนมาจากกลุ่มผลประโยชน์ทางการค้าที่มีอำนาจในการกำหนดนโยบายของบริษัทและการควบคุมกองทัพอย่างเป็นทางการในกรุงลอนดอน ก็ทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกทำหน้าที่เป็นตัวแทนของรัฐบาลโดยพฤตินัย และมีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกนโยบายขยายอาณานิคมของอังกฤษในอนุทวีปอินเดีย กล่าวคือตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 บริษัทได้เริ่มนโยบายทำสงครามเพื่อขยายดินแดนในอนุทวีป ซึ่งทำให้บทบาทของบริษัทเปลี่ยนจากบริษัทการค้ามาเป็นผู้ปกครองด้วย นับเป็นจุดเริ่มต้นของ “สมัยการปกครองของบริษัทอินเดียตะวันออก” ที่บริษัททำหน้าที่เป็นผู้ปกครองอนุทวีปแทนเจ้าเมืองชาวอินเดีย และสามารถสร้างรายได้มหาศาลจากทรัพยากรอันมีราคาในดินแดนแห่งนี้ นอกจากนี้ กองทัพในสังกัดของบริษัทซึ่งในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีจำนวนทหารประมาณ 200,000 นายหรือมากกว่ากองทัพอังกฤษ 2 เท่าก็เป็นเครื่องมือทางการเมืองสำคัญในการรักษาและการขยายอำนาจของบริษัทในอนุทวีปตลอดจนภูมิภาคอื่นๆ ในทวีปเอเชีย ทำให้บริษัทแห่งนี้ได้รับการเรียกขานในเชิงยกย่องว่าเป็น “สมาคมพ่อค้าอันยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งจักรวาล”¹ ที่ไม่มีชาติใดทัดเทียมได้

อย่างไรก็ดี อำนาจและอิทธิพลที่มากขึ้นของบริษัทโดยเฉพาะการเปลี่ยนบทบาทจากเดิมที่เป็นเพียงบริษัทการค้ามาเป็นผู้ปกครองอนุทวีปอันกว้างใหญ่ซึ่งไม่ใช่ความชำนาญของคณะผู้บริหารบริษัท รวมถึงการมีสิทธิพิเศษในการดำเนินนโยบายอย่างเป็นทางการในฐานะจากรัฐบาลอังกฤษจนทำให้บริษัทมีสถานะเหมือน “จักรวรรดิซ้อนจักรวรรดิ” (an empire within an empire)² ที่รัฐบาลในกรุงลอนดอนไม่สามารถแทรกแซงได้ เป็นสาเหตุให้ตั้งแต่กลางคริสต์

¹William Dalrymple. (2019). *The Anarchy: The Relentless Rise of the East India Company*. p. 388.

²Dalrymple. (2019). *The Anarchy*. p. 388.

ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา รัฐบาลอังกฤษได้พยายามออกกฎหมายเพื่อจำกัดอำนาจของบริษัทอย่างต่อเนื่อง เหตุการณ์กบฏซีปอย (Sepoy Mutiny ค.ศ. 1857-1858) ซึ่งเป็นการลุกฮือของกลุ่มชาวอินเดียที่ต่อต้านการปกครองของบริษัทอินเดียตะวันออกที่ได้ลิดรอนสิทธิชาวพื้นเมืองมายาวนาน ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้รัฐบาลอังกฤษเข้ายึดอำนาจในการบริหารอินเดียทั้งหมดใน ค.ศ. 1858 นับเป็นจุดเริ่มต้นของสมัย “บริติชราช” (British Raj) ที่รัฐบาลอังกฤษควบคุมอินเดียโดยตรง ในหนังสือ *The Anarchy: The Relentless Rise of the East India Company* (2019) วิลเลียม ดัลริมเพล (William Dalrymple) ผู้เขียนกล่าวถึงบริษัทอินเดียตะวันออกว่าเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของบริษัทการค้าที่ใช้ความรุนแรงผ่านสงคราม การกดขี่ และการปล้นทรัพย์จากดินแดนในเอเชียใต้ที่ไม่มีบริษัทการค้าใดในประวัติศาสตร์สามารถทัดเทียมได้¹ บทความชิ้นนี้มีจุดประสงค์เพื่อสำรวจประวัติศาสตร์ที่ยาวนานกว่า 2 ศตวรรษ จนถึงจุดจบในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นเรื่องราวของสงครามและความรุนแรงที่บริษัทการค้าแห่งนี้ได้กระทำต่อเจ้าเมืองและผู้คนในอนุทวีป อันเป็นรากฐานสำคัญของการสถาปนาอำนาจการปกครองของอังกฤษเหนือดินแดนแห่งนี้

1. การบุกเบิกการค้าในโลกตะวันออกของอังกฤษ:

จากหมู่เกาะเครื่องเทศสู่อนุทวีปอินเดีย

แนวคิดเรื่องการจัดตั้งบริษัทการค้าทางทะเลของอังกฤษเพื่อทำการค้าในอีสอินเดียเริ่มขึ้นในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อกลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษ ตลอดจนขุนนางที่มีรายได้จากการค้าต้องการทำลายอำนาจทางเศรษฐกิจของโปรตุเกสซึ่งในเวลานั้นกำลังขัดแย้งกับอังกฤษ แม้ว่าก่อนหน้านี้โปรตุเกสมีความสัมพันธ์ทางการเมืองที่ราบรื่นกับอังกฤษมายาวนานแต่ในปลายทศวรรษ 1570 โปรตุเกสเผชิญวิกฤตการณ์การสืบราชบัลลังก์หลังราชวงศ์อาวิซ (Aviz) สิ้นสายลง เปิดโอกาสให้พระเจ้าฟิลิปที่ 2 (Philip II ครองราชย์ ค.ศ. 1556-1598) แห่งสเปน ทรงอ้างสิทธิในราชบัลลังก์โปรตุเกสผ่านพระราชมารดาซึ่งเป็นพระราชวงศ์โปรตุเกส มีผลให้ระหว่าง ค.ศ. 1580-1640 โปรตุเกสตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของกษัตริย์สเปน ทรัพยากรและงบประมาณแผ่นดินของโปรตุเกสถูกสเปนนำไปใช้ในสงครามศาสนาที่สเปนในฐานะมหาอำนาจฝ่ายคริสต์ศาสนิกายโรมันคาทอลิกเป็นผู้ก่อ โปรตุเกสยังถูกบีบบังคับให้ดำเนินนโยบายเป็นปฏิปักษ์กับศัตรูของสเปนคือ รัฐที่นับถือคริสต์ศาสนิกายโปรเตสแตนท์ ซึ่งในที่นี้รวมถึงอังกฤษในรัชสมัยของสมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ 1 ด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสกับอังกฤษที่ราบรื่นมาอย่างยาวนานจึงต้องยุติลง โปรตุเกสถูกดึงเข้าเป็น

¹Dalrymple. (2019). *The Anarchy*. pp. xxxii-xxxiii.

พันธมิตรกับสเปนในสงครามกับอังกฤษ และใน ค.ศ. 1588 ก็ต้องช่วยเหลือสเปนในการส่งกองทัพเรืออาร์มาดา (Armada) เพื่อบุกเกาะอังกฤษด้วย ชัยชนะของอังกฤษในยุทธนาวีครั้งนี้ได้จุดประกายแนวความคิดการขยายอำนาจทางทะเลของอังกฤษเพื่อช่วงชิงความได้เปรียบทางเศรษฐกิจจากสเปนและโปรตุเกสอย่างจริงจัง ซึ่งได้นำไปสู่การจัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษใน ค.ศ. 1600 ขณะที่สาธารณรัฐดัตช์ซึ่งกำลังทำสงคราม 80 ปี (Eighty Years' War) เพื่อประกาศอิสรภาพจากสเปนมาตั้งแต่ค.ศ. 1566 ก็ได้ดำเนินรอยตามอังกฤษด้วยการจัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ (Dutch East India Company) หรือชื่อทางการคือ “Vereenigde Oost-Indische Compagnie” (VOC) ในอีก 2 ปีถัดมา¹

บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจัดตั้งขึ้นโดยกลุ่มพ่อค้า ขุนนาง และนักเดินทางเสี่ยงโชคจำนวน 219 คนที่เริ่มระดมเงินทุนเพื่อจัดตั้งบริษัทการค้าทางทะเลในบริเวณอีสต์อินดีสเมื่อ ค.ศ. 1599 จนสามารถระดมเงินทุนได้มากกว่า 68,000 ปอนด์ (ราว 9 ล้านบาทในปัจจุบัน²) และได้รับพระราชทานตราตั้งจากสมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ 1 เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1600 บริษัทอินเดียตะวันออกได้รับสิทธิผูกขาดการค้าในบริเวณที่กว้างขวางตั้งแต่แหลมกู๊ดโฮป (Cape of Good Hope) ทางใต้ของทวีปแอฟริกา ไปจนถึงแหลมแมกเจลแลน (Cape of Magellan) ทางใต้สุดของทวีปอเมริกาใต้ เป็นเวลา 15 ปี คณะผู้บริหารประกอบด้วยผู้ว่าการ (governor) 1 คน และผู้อำนวยการ (director) อีก 24 คนที่ล้วนเป็นกลุ่มผลประโยชน์ทางการค้าในอังกฤษ ในขั้นแรก บริษัทอินเดียตะวันออกเปิดให้ผู้สนใจลงทุนในคำดำเนินการส่งกองเรือสินค้าไปยังอีสต์อินดีสแยกเป็นครั้งๆ ซึ่งทำให้ผลประโยชน์ของบริษัทมีความผันผวนอย่างมาก จนใน ค.ศ. 1657 บริษัทจึงเปลี่ยนนโยบายมาเป็นการขายหุ้นบริษัทแทน³

กองเรือสินค้าชุดแรกของบริษัทอินเดียตะวันออกแล่นออกจากอังกฤษเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1601 โดยมีเป้าหมายคือ หมู่เกาะเครื่องเทศ [Spice Islands หรือหมู่เกาะโมลุกกะ (Moluccas) ซึ่งปัจจุบันคือหมู่เกาะทางตะวันออกของอินโดนีเซีย] ในการเดินทางครั้งนี้บริษัทสามารถตั้งสถานีการค้า (factory) ได้ที่เมืองบันเตน (Banten) บนเกาะชวา (Java ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของอินโดนีเซีย) และสามารถซื้อพริกไทยดำและเครื่องเทศอื่นๆ ได้เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ของบริษัทยังได้ดักปล้นเรือสินค้าของโปรตุเกสบริเวณช่องแคบมะละกา (Malacca) ซึ่งทำให้บริษัทได้สินค้าที่มีราคาสูง เช่น เครื่องเทศ ผ้าพิมพ์ลาย

¹C. R. Boxer. (1965). *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800*. pp. 25-26.

²อ้างอิงจากฐานข้อมูลออนไลน์ของหอจดหมายเหตุแห่งชาติอังกฤษ (<https://www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/>)

³Britannica. (2022). *East India Company*. (Online)

(calicoes) สำหรับชนกลับมาขายในอังกฤษเพิ่มขึ้นด้วย กองเรือชุดแรกของบริษัทอินเดียตะวันออกเดินทางกลับถึงอังกฤษใน ค.ศ. 1603 อย่างไรก็ดี สินค้าที่บริษัทชนกลับมาขายในอังกฤษนั้นมีจำนวนมากเกินความต้องการของตลาดภายในประเทศ การเดินทางครั้งแรกจึงไม่ได้สร้างผลกำไรมากเท่าตามที่บริษัทคาดหวังไว้¹

ต่อมาจนถึงสิ้นทศวรรษ 1610 บริษัทอินเดียตะวันออกได้ส่งกองเรือสินค้าไปยังหมู่เกาะเครื่องเทศอีก 6 ครั้ง แต่ก็ไม่ได้สร้างรายได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ เนื่องจากบริษัทต้องเผชิญการแข่งขันอย่างดุเดือดจากบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ที่มีเงินทุนในการทำธุรกิจสูงกว่า 10 เท่า ทั้งยังมีกองเรือขนาดใหญ่กว่ากองเรือของบริษัทอังกฤษหลายเท่า² จนต่อมาในทศวรรษ 1620 ฝ่ายดัตช์มีอิทธิพลเหนือบริเวณหมู่เกาะเครื่องเทศโดยสมบูรณ์³ นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ยังบุกเบิกวิธีการสร้างรายได้แก่บริษัทด้วยการทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางในการนำสินค้าจากหมู่เกาะเครื่องเทศ เช่น ลูกจันทน์เทศ (nutmeg) ดอกจันทน์เทศ (mace) กานพลู (clove) ไปขายแก่จักรวรรดิมุขัล [Mughal Empire หรือจักรวรรดิโมกุล (Mogul Empire)] ในอนุทวีปอินเดียด้วยราคาที่สูงกว่าต้นทุนถึง 17 เท่า วิธีการนี้ทำให้บริษัทมีรายได้มากกว่าการค้าในรูปแบบเดิมที่เน้นนำสินค้าจากเอเชียเข้าไปขายในยุโรปเพียงอย่างเดียว⁴ บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์จึงกลายเป็นบริษัทการค้าที่ร่ำรวยมากที่สุดในยุโรปและสามารถสร้างผลกำไรแก่ผู้ลงทุนได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ⁵ ด้วยเหตุนี้ คณะผู้บริหารของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงเห็นความจำเป็นในการขยายธุรกิจไปยังอนุทวีปอินเดียที่ยังไม่ถูกบริษัทการค้าของตะวันตกชาติใดชาติหนึ่งครอบครองอย่างสมบูรณ์ด้วย

¹Nick Robins. (2012). *The Corporation That Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational*. p. 45.

²John Merriman. (2004). *A History of Modern Europe: From the Renaissance to the Present*. p.251.

³Barbara Watson Andaya & Leonard Y. Andaya. (2015). *A History of Early Modern Southeast-Asia, 1400-1830*. p.187; Andrew Phillips & J. C. Sharman. (2022). *Outsourcing Empire: How Company-States Made the Modern World*. pp.40-42.

⁴Adam Clulow; & Tristan Mostert. (2018). *The Dutch and English East India Companies: Diplomacy, Trade and Violence in Early Modern Asia*. pp.128-129; Atsushi Ota. (2013). *The Dutch East India Company and the Rise of Intra-Asian Commerce*. (Online) ; StudySmarter. Dutch East India Company. (Online)

⁵Wil O. Dijk. (2006). *Seventeenth-century Burma and the Dutch East India Company, 1634-1680*. pp. 68-69.

บทบาทของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในอนุทวีปเริ่มต้นหลังเรือสินค้าของบริษัทเข้าเทียบท่า ณ เมืองสุรัต (Surat) เมืองท่าสำคัญของจักรวรรดิมุขัลทางตะวันตกเฉียงเหนือ ใน ค.ศ. 1608 อย่างไรก็ดี ก่อนหน้านั้นในคริสต์ศตวรรษที่ 16 โปรตุเกสได้ตั้งสถานีการค้าและเขตบริหารบริเวณเมืองชายฝั่งของอนุทวีป เช่น กัว (Goa) บอมเบย์ [Bombay ปัจจุบันคือเมืองมุมไบ (Mumbai)] ซีลอน [Ceylon ปัจจุบันคือศรีลังกา (Sri Lanka)] จิตตะกอง (Chittagong) และได้ประกาศผูกขาดสิทธิในการค้าบริเวณมหาสมุทรอินเดียตั้งแต่ ค.ศ. 1502 ด้วย¹ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงต้องเผชิญการสกัดกั้นจากกองเรือโปรตุเกสที่ประจำการในบริเวณนี้อย่างต่อเนื่อง จุดเปลี่ยนสำคัญของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเกิดขึ้นในยุทธการที่สวาลลี (Battle of Swally 29-30 พฤศจิกายน ค.ศ. 1612) บริเวณชายฝั่งเมืองสุรัต เมื่อกองเรือของบริษัทสามารถคว้าชัยชนะเหนือฝ่ายโปรตุเกสได้ เหตุการณ์นี้ทำให้บริษัทเริ่มสนใจในการตั้งที่มั่นบนอนุทวีปอย่างจริงจัง จักรพรรดิจะฮานกีร์ที่ 1 (Jahangir I ครองราชย์ ค.ศ. 1605-1627) แห่งจักรวรรดิมุขัลซึ่งหวังทำลายอิทธิพลของโปรตุเกส ทรงอนุญาตให้บริษัทตั้งสถานีการค้าที่เมืองสุรัตใน ค.ศ. 1613 โดยบริษัทสามารถสร้างคลังสินค้าถาวรรวมถึงมีกองทัพบกในสังกัดประจำที่เมืองดังกล่าวเพื่อดูแลความเรียบร้อยของการค้า นับเป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์อันดีระหว่างจักรวรรดิมุขัลกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ซึ่งมีส่วนสำคัญที่นำไปสู่การขยายอิทธิพลของบริษัทในอนุทวีปอย่างต่อเนื่อง²

ใน ค.ศ. 1639 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้รับสิทธิให้จัดตั้งสถานีการค้าเพิ่มเติม ณ เมืองมัทราส [Madras ปัจจุบันคือเมืองเจนไน (Chennai)] บริเวณชายฝั่งโคโรมันเดล (Coromandel Coast) ทางตะวันออกเฉียงใต้ของอนุทวีป จนใน ค.ศ. 1647 บริษัทมีสถานีการค้าในอนุทวีปถึง 23 แห่ง และได้สิทธิค้าขายสินค้าที่มีราคา เช่น ผ้าฝ้าย ผ้าไหม คราม ดินประสีว ซึ่งเป็นส่วนประกอบหลักของดินปืนที่อังกฤษจำเป็นต้องใช้ในสงครามด้วย³ ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 17 บริษัทยังมีความพยายามเข้าไปมีบทบาททางการค้าภายในทวีปเอเชียระหว่างอนุทวีปกับจีน ด้วยการส่งกองเรือไปติดต่อดำเนินการค้ากับจักรวรรดิจีนหลายครั้ง แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากนโยบายปิดประเทศของราชวงศ์หมิง (Ming Dynasty ค.ศ. 1368-1644) จนกระทั่งราชวงศ์ชิง (Qing Dynasty ค.ศ. 1644-1912) สถาปนาอำนาจได้และต่อมาใน ค.ศ. 1685 จีนได้เปิดเมืองท่ากวางตุ้ง [Canton หรือเมือง

¹Satish Chandra. (2004). *Medieval India from Sultanat to the Mughals: Part One, Delhi Sultanat (1206-1626)*. p.202.

²John F. Richards. (1993). *The Mughal Empire*. p.199; Phillips & Sharman. (2022). *Outsourcing Empire*. p.49.

³Britannica. (2022). *East India Company*. (ออนไลน์)

กว่างโจว (Guangzhou) ในปัจจุบัน] ให้เรือสินค้าต่างชาติเข้าไปทำการค้าได้ บริษัทจึงสามารถตั้งสถานการค้าในจีนได้สำเร็จ โดยบริษัทนำสินค้าหลักของอนุทวีป เช่น ผ้าฝ้าย พริกไทย งาช้าง ไปขายแก่จีนเพื่อแลกกับใบชา ผ้าไหม และเครื่องกระเบื้อง ที่เป็นสินค้าส่งออกหลักของจีนกลับมาขายในตลาดยุโรป ทำให้เกิดกระแสนิยมในสินค้าจากตะวันออก โดยเฉพาะการดื่มชาที่เริ่มเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางในอังกฤษตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ดี บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษต้องขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์กับบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ซึ่งขยายธุรกิจในอนุทวีปและทวีปเอเชียในเวลาไล่เลี่ยกัน และยังมีสถานะทางการเงินมากกว่าด้วย ในทศวรรษ 1640 บริษัทของดัตช์สามารถกำจัดอิทธิพลของโปรตุเกสจากซีลอนและบริเวณช่องแคบมะละกาได้สำเร็จ ทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์สามารถสร้างเขตอิทธิพลตั้งแต่มหาสมุทรอินเดีย (Indian Ocean) ไปจนถึงภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมถึงหมู่เกาะเครื่องเทศที่สร้างรายได้อย่างมหาศาลด้วย¹ นอกจากนี้ ในต้นทศวรรษ 1660 บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ยังสามารถยึดดินแดนชายฝั่งมะละบาร์ (Malabar Coast) ทางตะวันตกเฉียงใต้ของอนุทวีปจากโปรตุเกสได้ โดยฝ่ายดัตช์หวังใช้ดินแดนดังกล่าวเป็นที่มั่นเพื่อสกัดกั้นการขยายอำนาจของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ความขัดแย้งทางการค้าในดินแดนตะวันออกมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดสงครามอังกฤษ-ดัตช์ (Anglo-Dutch Wars) ในยุโรปเป็นระยะๆ ระหว่างทศวรรษ 1650-1670

นับตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษดำเนินนโยบายขยายอิทธิพลในอนุทวีปเป็นหลัก จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 สินค้าจากอนุทวีปคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 15 ของสินค้าทั้งหมดที่อังกฤษนำเข้า นอกจากใบชาจากจีนแล้ว ผ้าพิมพ์ลายที่ผลิตบริเวณชายฝั่งโคโรมันเดลก็เป็นหนึ่งสินค้าที่บริษัทนำเข้าเป็นจำนวนมาก เพื่อตอบสนองต่อ “กระแสนิยมคลั่งผ้าพิมพ์ลาย” (calicoes craze) ภายในประเทศ ซึ่งสร้างรายได้แก่บริษัทมากกว่าสินค้าจำพวกเครื่องเทศแล้ว² บริษัทยังสามารถจัดตั้งศูนย์กลางทางการค้าได้เพิ่มเติมนอกเหนือจากที่เมืองสุรัตด้วย เมื่อพระเจ้าชาลส์ที่ 2 (Charles II ครองราชย์ ค.ศ. 1660-1685) แห่งราชวงศ์สจวร์ต (Stuart) ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแคเธอรีน (Catherine) แห่งราชวงศ์บรากันซา (Braganza) ของโปรตุเกส ใน ค.ศ. 1661 อังกฤษได้รับเมืองบอมเบย์เป็นส่วนหนึ่งของสินเดิม (dowry) จำนวนมากที่โปรตุเกสมอบให้ ต่อมาใน

¹Dijk. (2006). *Seventeenth-century Burma and the Dutch East India Company, 1634-1680*. pp. 55-58.

²Ishita Banerjee-Dube. (2015). *A History of Modern India*. pp. 26-27.

ค.ศ. 1668 พระเจ้าชาลส์ที่ 2 ได้พระราชทานเมืองบอมเบย์ให้บริษัทอินเดียตะวันออกบริหาร โดยกำหนดค่าเช่าในอัตรา 10 ปอนด์ต่อปี (ประมาณ 1 พันปอนด์ในค่าเงินปัจจุบัน) ซึ่งบริษัทใช้เป็นท่าเรือหลักแทนเมืองสุรัต¹ นอกจากนี้ใน ค.ศ. 1670 บริษัทอินเดียตะวันออกยังได้รับพระราชานุญาตให้มีสิทธิขาดในการดำเนินนโยบายขยายและครอบครองดินแดนในอนุทวีป การผลิตเงินตรา การสร้างป้อมปราการ ตลอดจนสิทธิในการครอบครองกำลังทหารและการประกาศสงครามกับรัฐพื้นเมืองด้วย² นับเป็นหมุดหมายสำคัญที่ทำให้บริษัทแห่งนี้มีอำนาจเสมือนเป็นรัฐที่มีอำนาจเต็มโดยพฤตินัย ขณะที่รายได้จากการค้าก็ทำให้ผู้บริหารและผู้ถือหุ้นของบริษัทสั่งสมความมั่งคั่งและมีอิทธิพลทางการเมืองเหนือรัฐบาลด้วย โดยใบอนุญาตประกอบกิจการของบริษัทซึ่งจากเดิมมีกำหนดต้องได้รับการต่ออายุทุก 15 ปีก็ได้รับการขยายอายุอย่างต่อเนื่อง

Palampore หรือผ้าคลุมเตียงที่วาดด้วยมือซึ่งเป็นสินค้ามีมูลค่าที่ผลิตบริเวณชายฝั่งโคโรมันเดล และเป็นที่นิยมในยุโรปจนเกิดเป็น “กระแสความคลั่งผ้าพิมพ์ลาย” ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17-18
ที่มา: Bekhrad, Joobin. (2020). *The floral fabric that was banned*. (Online)

¹Nergish Sunavala. (2018). *350 years ago, Bombay was given to the East India Company and 'Urbs Prima in Indis' was born*. (Online)

²Bruce Brunton. (2013). *The East India Company: Agent of Empire in the Early Modern Capitalist Era*. *Social Education* 77(2): p. 79.

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำทางการค้าในตะวันออกโดยสมบูรณ์ สวนทางกับบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ที่เข้าสู่ภาวะเสื่อมถอย ซึ่งเป็นผลมาจากการที่สาธารณรัฐดัตช์เข้าร่วมสงครามกับมหาอำนาจในยุโรปอย่างต่อเนื่องมากกว่า 1 ศตวรรษ ทำให้เงินรายได้จากการค้าโพ้นทะเลถูกนำไปใช้ในสงครามเป็นหลัก กองเรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ไม่สามารถต้านทานอำนาจทางทะเลของอังกฤษได้อีกต่อไป¹ ขณะที่ฝรั่งเศสในรัชสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 (Louis XIV ครองราชย์ ค.ศ. 1648-1715) ได้จัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส (French East India Company) ขึ้นใน ค.ศ. 1664 โดยมีเป้าหมายเพื่อช่วงชิงผลประโยชน์ทางการค้าจากดัตช์และอังกฤษด้วยรัฐบาลอังกฤษซึ่งเข้าสู่สงครามกับฝรั่งเศสอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 จำเป็นต้องใช้เงินมหาศาล ทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่นำรายได้เข้าประเทศเป็นจำนวนมากได้รับการต่ออายุใบอนุญาตอย่างต่อเนื่อง ประเด็นดังกล่าวเป็นที่ถกเถียงในรัฐสภายาวนาน เนื่องจากกลุ่มผู้ถือหุ้นต่างเรียกร้องหลักประกันจากรัฐบาลว่าสิทธิพิเศษของบริษัทในการดำเนินธุรกิจแบบผูกขาดในโลกตะวันออกจะได้รับการรับรองอย่างถาวร ในระหว่างสงครามสืบราชบัลลังก์ออสเตรีย (War of the Austrian Succession ค.ศ. 1740-1748) รัฐบาลอังกฤษซึ่งต้องการเงินกู้จำนวน 1 ล้านปอนด์จากบริษัทเพื่อใช้ทำสงครามได้ขยายอายุใบอนุญาตประกอบกิจการของบริษัทไปจนถึงทศวรรษ 1780²

สงครามที่เกิดขึ้นเป็นระยะๆ ในยุโรปช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งอังกฤษและรัฐต่างๆ ที่เป็นพันธมิตรพยายามสกัดกั้นการขยายอำนาจของฝรั่งเศสได้ขยายขอบเขตความขัดแย้งไปสู่อาณานิคมโพ้นทะเล โดยเฉพาะในอนุทวีปอินเดียด้วย ฝรั่งเศสขยายอำนาจเข้าไปในอนุทวีปตั้งแต่ทศวรรษ 1660 เป็นต้นมา โดยบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสได้รับอนุญาตให้ทำการค้าขายที่เมืองสุรัตใน ค.ศ. 1666 และต่อมาได้จัดตั้งสถานีการค้าที่เมืองพอนดิเชอร์รี (Pondicherry) ทางใต้ของอนุทวีป และเมืองจันทนคร (Chandannagar) แคว้นเบงกอล ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองกัลกัตตา (Calcutta) ที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษใช้เป็นศูนย์บัญชาการของการค้าบริเวณอ่าวเบงกอลมาตั้งแต่ทศวรรษ 1690 การปะทะกันระหว่างบริษัทการค้าของฝรั่งเศสกับบริษัทของอังกฤษและบริษัทของดัตช์ในอนุทวีปเกิดขึ้นเป็นระยะๆ โดยระหว่างสงครามสันนิบาตเอาคส์บวร์ค (War of the League of Augsburg ค.ศ. 1688-1697) ในยุโรป กองเรือของฝรั่งเศสได้บุกโจมตีที่มั่นของอังกฤษ ณ เมืองมัทราส ขณะที่กองเรือฝ่ายดัตช์ก็บุกยึดเมืองพอนดิเชอร์รีจากบริษัทฝรั่งเศสได้ อย่างไรก็ตามก็ดี รัฐบาลอังกฤษ

¹Boxer. (1965). *The Dutch Seaborne Empire*. p.313; Merriman. (2004). *A History of Modern Europe*. pp.258-260.

²Dan Bogart. (2015). *The East Indian Monopoly and the Transition from Limited Access in England, 1600-1813*. (Online)

สาธารณรัฐดัตช์ และฝรั่งเศสไม่ได้ให้ความสำคัญกับความขัดแย้งในอาณานิคมมากเท่ากับสงครามในภาคพื้นทวีปยุโรป เพราะเห็นว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างบริษัทเอกชนมากกว่า จึงไม่ส่งความช่วยเหลือจากยุโรปไปยังอาณานิคมแต่อย่างใด

จนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีทหารในสังกัดเป็นจำนวนหลักร้อย โดยจุดเปลี่ยนที่ทำให้บริษัทหันมาพัฒนากองทัพจนสามารถใช้เป็นเครื่องมือเพื่อรักษาและขยายอำนาจของบริษัทในโลกตะวันออกเกิดขึ้นหลังจากอำนาจของจักรวรรดินุมัลเข้าสู่สภาวะเสื่อมถอยตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 รัฐบาลกลางของจักรวรรดิในกรุงเดลี (Delhi) ไม่สามารถบริหารดินแดนในปกครองอันกว้างใหญ่ให้เป็นเอกภาพได้อีกต่อไปหลังเจ้าผู้ปกครองรัฐต่างๆ ได้ดำเนินนโยบายแยกเป็นอิสระ สภาวะการณ์เช่นนี้เปิดทางให้บริษัทการค้าของชาติตะวันตกเข้าแทรกแซงด้วยการสร้างพันธมิตรกับเจ้าเมืองต่างๆ เพื่อขยายอิทธิพลในอนุทวีปเพิ่มเติม มีผลสำคัญทำให้บริษัทการค้าของแต่ละชาติต้องพัฒนากองทัพให้มีประสิทธิภาพเพื่อช่วยเหลือเจ้าผู้ปกครองรัฐต่างๆ ในการทำสงครามเพื่อเป็นอิสระจากจักรวรรดินุมัล และเป็นช่องทางให้บริษัทการค้าของชาติตะวันตกใช้ขยายอำนาจและอิทธิพลในอนุทวีปด้วย¹

รัฐบาลฝรั่งเศสในรัชสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 15 (Louis XV ครองราชย์ ค.ศ. 1715-1774) ได้เข้าควบคุมกิจการบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1720 หลังบริษัทไม่สามารถแข่งขันทางการค้ากับบริษัทของอังกฤษและบริษัทของดัตช์ได้ ฝรั่งเศสหวังใช้บริษัทดังกล่าวเป็นเครื่องมือขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนโพ้นทะเล ฌอแซฟ ฟร็องซัว ดูเพล (Joseph Francois Dupleix ค.ศ. 1697-1763) อดีตพนักงานบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงประจำอินเดีย ใน ค.ศ. 1742 วางแผนขยายอำนาจของฝรั่งเศสในอนุทวีปเพิ่มจากที่ในขณะนั้นมีสถานีการค้าเพียงไม่กี่แห่ง เขาเลือกสานสัมพันธ์กับนะวาบแห่งคาร์นาติก (Nawab of the Carnatic) ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าหลวงในจักรวรรดินุมัลเพื่อขยายสิทธิ์ทางการค้าของฝรั่งเศสจากเมืองพอนดิเชอร์รี่ให้ครอบคลุมภูมิภาคคาร์นาติกหรือดินแดนริมฝั่งทะเลทางตะวันออกของอนุทวีปทั้งหมด แผนการของดูเพลนำฝรั่งเศสเข้าสู่ความขัดแย้งกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษซึ่งมีที่มั่นในเมืองมัธราสที่อยู่ทางตอนเหนือของเมืองพอนดิเชอร์รี่ประมาณ 150 กิโลเมตร และเป็นชนวนเหตุให้เกิดสงครามคาร์นาติก (Carnatic Wars ค.ศ. 1744-1763) ที่เป็นแนวรบอีกแห่งหนึ่งนอกทวีปยุโรปในช่วงที่เกิดสงครามสืบราชบัลลังก์ออสเตรียและสงครามเจ็ดปี (Seven Years' War ค.ศ. 1756-1763)

¹Hugh Williams. (2008). *Fifty Things You Need to Know About British History*. p.188.

สงครามสืบราชบัลลังก์ออสเตรียทำให้ความขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสในอาณานิคมบริเวณอนุทวีปกลับมาปะทุอีกครั้ง รัฐบาลอังกฤษกังวลว่าผลประโยชน์ของบริษัทอินเดียตะวันออกอาจถูกรบกวนจากสงครามจึงจัดตั้งฐานทัพเรือแห่งอินเดียตะวันออก (East Indies Station) ใน ค.ศ. 1744 และส่งกองเรือไปคุ้มกันกิจการของบริษัท แนวนรบในอนุทวีปเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1745 หลังกองเรืออังกฤษโจมตีเรือสินค้าของฝรั่งเศส ซึ่งทำให้ดูแปดต้องขอกองเรือและกำลังพลสนับสนุนจากอาณานิคมฝรั่งเศสในเกาะมอริเชียส [Mauritius หรือที่เรียกในเวลานั้นว่า “อีลเดอฟร็องส์” (île-de-France)] กองเรือของฝรั่งเศสพร้อมด้วยทหารกว่า 3,000 นายเดินทางมาถึงอนุทวีปใน ค.ศ. 1746 และเข้าประจัญบานกับกองเรือของอังกฤษบริเวณทางตอนใต้ของอนุทวีป อังกฤษไม่สามารถตรึงกำลังคุ้มกันชายฝั่งตะวันออกของอนุทวีปได้ ในวันที่ 7-9 กันยายน กองกำลังของฝรั่งเศสจึงสามารถบุกยึดเมืองมัทราสได้ ชาวอังกฤษในเมืองถูกจับเป็นเชลย อุตุเรือและคลังสินค้าก็ถูกทำลาย นอกจากนี้ ดูแปดยังส่งกองเรือไปโจมตีที่มั่นของอังกฤษที่เมืองฟอร์ตเซนต์เดวิด (Fort St. David) ที่ห่างจากเมืองมัทราสไปทางใต้ประมาณ 100 กิโลเมตร และเมืองกัลกัตตาในแคว้นเบงกอลด้วย อย่างไรก็ตาม อีก 2 ปีถัดมา สงครามสืบราชบัลลังก์ออสเตรียสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1748 ตามข้อตกลงในสนธิสัญญาแอ็กซ์-ลา-ชาเป็ล (Treaty of Aix-la-Chapelle) ฝรั่งเศสต้องคืนเมืองมัทราสแก่อังกฤษเพื่อแลกกับการได้เมืองลุยส์เบิร์ก (Louisbourg) ในทวีปอเมริกาเหนือซึ่งถูกอังกฤษยึดไปตั้งแต่ ค.ศ. 1745 คิน

2. รอเบิร์ต ไคลฟ์ (Robert Clive) กับการเริ่มต้นของสมัยการปกครองของบริษัทอินเดียตะวันออก

ความขัดแย้งในอนุทวีประหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ดูแปดตระหนักถึงความสำคัญในการมีกองทัพฝรั่งเศสเพื่อการขยายอำนาจให้ครอบคลุมทางใต้ของอนุทวีป ตลอดจนภูมิภาคคาร์นาติกทั้งหมด จึงได้เร่งพัฒนากองกำลังของฝรั่งเศสในอนุทวีปด้วยการเกณฑ์ชาวพื้นเมืองเข้าประจำกองกำลังทหารซีปอย (sepoy) เพิ่มเติม ทั้งยังพยายามผูกมิตรกับเจ้าเมืองในบริเวณดังกล่าวเพื่อให้ได้สิทธิพิเศษทางการค้าและการทหาร¹ ในจำนวนนี้รวมถึงนะวาบแห่งอาร์คอต (Nawab of Arcot) ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองมัทราสด้วย ขณะที่ฝ่ายอังกฤษไม่ได้มีกองทัพขนาดใหญ่ประจำการในอนุทวีป โดยที่เมืองมัทราส อังกฤษมีทหารในสังกัดเพียง 300 กว่านายเท่านั้น สถานการณ์ดังกล่าวจึงสร้างความวิตกกังวลแก่ข้าหลวงบริษัทอินเดียตะวันออกและชาวอังกฤษในเมืองอื่นๆ ที่ต่างเชื่อว่าในไม่ช้าอังกฤษต้องสูญเสียที่มั่นทางตอนใต้ของอนุทวีปแก่ฝรั่งเศสอย่างแน่นอน จุดเปลี่ยนที่สำคัญเกิดขึ้นเมื่อรอ

¹Williams. (2008). *Fifty Things You Need to Know About British History*. p.189.

เบิร์ต ไคลฟ์ (Robert Clive ค.ศ. 1725-1774) อดีตพนักงานบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษและเป็นผู้รอดชีวิตจากเหตุการณ์การยึดเมืองมัทราสใน ค.ศ. 1746 เข้าเป็นทหารในสังกัดของบริษัทอินเดียตะวันออก เขายื่นข้อเสนอต่อข้าหลวงอังกฤษประจำเมืองมัทราสเพื่อนำกองทัพอังกฤษบุกโจมตีเมืองอาร์คอต แมไคลฟ์ไม่ได้มีพื้นฐานทางราชการทหาร แต่ข้อเสนอของเขารวมถึงความมุ่งมั่นในการรักษาผลประโยชน์ของอังกฤษที่เมืองมัทราสก็ทำให้ข้าหลวงอังกฤษเห็นชอบให้เขานำกำลังทหารอังกฤษ 200 นายและทหารซีปอยอีก 300 นายเพื่อเข้ายึดเมืองอาร์คอต (Siege of Arcot) ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1751

แม้กองกำลังของไคลฟ์มีจำนวนทหารและอาวุธน้อยกว่าฝ่ายนะวาบแห่งอาร์คอต ซึ่งมีจำนวนทหาร 5,000-7,000 นาย และยังได้รับการสนับสนุนจากทหารฝรั่งเศส 120 นายด้วย แต่การวางแผนทางยุทธศาสตร์ที่ดี และอาจรวมถึงโชคชะตาที่เข้าข้างไคลฟ์ การบุกยึดเมืองอาร์คอตจึงประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว ทั้งกองกำลังของอังกฤษก็สามารถป้องกันเมืองจากฝ่ายนะวาบแห่งอาร์คอตที่พยายามยึดเมืองดังกล่าวคืนด้วย ไคลฟ์ได้รับการยกย่องจากวิลเลียม พิตต์ (บิดา) (William Pitt, the Elder) นักการเมืองคนสำคัญในรัชสมัยพระเจ้าจอร์จที่ 2 (George II ครองราชย์ ค.ศ. 1727-1760) ว่าเป็นเหมือน “จอมทัพที่สวรรค์ส่งมา” (heaven-born general)¹ ขณะที่ผู้บริหารบริษัทอินเดียตะวันออกก็มอบดาบรางวัลมูลค่า 700 ปอนด์แก่เขาเพื่อเป็นการเชิดชูเกียรติจากความสำเร็จดังกล่าว

หลังเหตุการณ์ที่เมืองอาร์คอต บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษประกาศให้มุฮัมมัด อาลี ข่าน วัลลาจาห์ (Muhammad Ali Khan Wallajah) พันธมิตรคนสำคัญเป็นนะวาบแห่งคาร์นาตคคนใหม่ซึ่งทำให้บริษัทขยายอิทธิพลในภูมิภาคคาร์นาตคได้สำเร็จ ชื่อเสียงของอังกฤษเป็นที่ยอมรับจากบรรดาเจ้าเมืองในอนุทวีปโดยเฉพาะพวกมาราฐา (Marathas) ที่คุมอำนาจทางตอนกลางถึงตอนเหนือของอนุทวีปก็เข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับบริษัท สถานการณ์ดังกล่าวทำให้แผนการขยายอำนาจของฝรั่งเศสที่ดูแปลได้วางไว้พังทลาย เขาถูกปลดออกจากตำแหน่งข้าหลวงประจำอินเดียใน ค.ศ. 1754 ก่อนกลับไปใช้บ้านปลายชีวิตที่ฝรั่งเศสด้วยความยากจนจนกระทั่งเสียชีวิตใน ค.ศ. 1763 ชาลส์ โกเดอ (Charles Godeheu) ได้รับแต่งตั้งเป็นรักษาการข้าหลวงฝรั่งเศส เขาเจรจากับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจนนำไปสู่การลงนามในสนธิสัญญาพอนดิเชอร์รี (Treaty of Pondicherry) ค.ศ. 1754 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ ทั้งสองฝ่ายจะเลิกขยายอิทธิพลทางการเมืองและการทหารในอนุทวีป และจะจำกัดบทบาทไว้แต่เฉพาะเรื่องการค้าเท่านั้น ซึ่งเท่ากับเป็นการล้มเลิกนโยบายที่ข้าหลวงฝรั่งเศสคนก่อนหน้าได้วางไว้ทั้งหมด

¹Adrian Sykes. (2011). *Made in Britain: The Men and Women Who Shaped the Modern World*. p.316.

สงครามเจ็ดปีในยุโรปทำให้ความขัดแย้งระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษกับฝรั่งเศสในอนุทวีปกลับมาปะทุอีกครั้ง โดยความขัดแย้งได้ขยายจากภูมิภาคคาร์นาตมาขึ้นแคว้นเบงกอลด้วย ความสำเร็จก่อนหน้าของบริษัททำให้นะوابแห่งเบงกอลกังวลว่าอังกฤษอาจพยายามขยายอำนาจและอิทธิพลในเบงกอลด้วย บริษัทอินเดียตะวันออกใช้เมืองกัลกัตตาเป็นศูนย์กลางทางการค้าบริเวณอ่าวเบงกอลมายาวนาน และได้สร้าง “ฟอร์ตวิลเลียม” (Fort William) ป้อมปราการขนาดใหญ่ในเมืองดังกล่าวด้วย จากความกังวลต่ออำนาจของอังกฤษ ก่อปรกับการยุบจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส นะوابแห่งเบงกอลจึงมีคำสั่งให้บริษัทของอังกฤษยุติการต่อเติมฟอร์ตวิลเลียมซึ่งบริษัทปฏิเสธ จึงนำไปสู่การบุกยึดเมืองกัลกัตตาเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน ค.ศ. 1756 ชาวอังกฤษเกือบ 70 คนที่หนีออกจากเมืองไม่ทันถูกจับเป็นเชลยและถูกส่งไปคุมขังที่คุกใต้ดินของป้อมปราการหรือที่เรียกกันว่า “หลุมดำ” (Black Hole) ในคืนดังกล่าว ความคับแคบของคุกและอากาศที่ร้อนอบอ้าวทำให้นักโทษจำนวนมากเสียชีวิตจากการขาดอากาศหายใจ โดยในวันรุ่งขึ้นมีนักโทษชาวอังกฤษที่รอดชีวิตเพียง 23 คนเท่านั้น เหตุการณ์ “หลุมดำแห่งกัลกัตตา” (Black Hole of Calcutta) ถูกรายงานถึงฝ่ายอังกฤษที่เมืองมัทราสในเดือนสิงหาคม นำไปสู่การส่งกองกำลังทหารราบและทหารเรือภายใต้การนำของโคลฟ์ไปเพื่อยึดเมืองกัลกัตตาคืน

ในต้น ค.ศ. 1757 โคลฟ์สามารถยึดเมืองกัลกัตตากลับมาได้อย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม ภัยคุกคามจากนะوابแห่งเบงกอลก็ยังไม่หมดไป การปะทะกันยังเกิดขึ้นเป็นระยะๆ และในวันที่ 23 มิถุนายน กองทัพบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษประมาณ 3,000 นายภายใต้การนำของโคลฟ์ได้ทำยุทธการที่ปลาซี (Battle of Plassey) กับกองทัพฝ่ายนะوابแห่งเบงกอลที่มีจำนวนทหารมากกว่า 60,000 นาย ทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากทหารปืนใหญ่ของฝรั่งเศสด้วย แต่การที่กองกำลังฝ่ายนะوابแห่งเบงกอลขาดประสบการณ์ในสงคราม ขณะที่ทหารจำนวนมากเลือกที่จะหนีทัพมากกว่าออกสู้รบ กองทัพของโคลฟ์จึงสามารถคว้าชัยชนะในยุทธการที่ปลาซีหลังเริ่มยุทธการเพียง 11 ชั่วโมง นะوابแห่งเบงกอลถูกจับกุมและประหารชีวิต ทรัพย์สินของเขาที่มีมูลค่ามากถึง 1.2 ล้านปอนด์ (ประมาณ 140 ล้านปอนด์ของค่าเงินปัจจุบัน) ถูกฝ่ายอังกฤษยึดและนำไปแบ่งเป็นรางวัลตอบแทนแก่นายทหารที่เข้าร่วมการรบครั้งนี้และคณะกรรมการบริหารบริษัทอินเดียตะวันออก โดยโคลฟ์ได้ส่วนแบ่งเป็นเงินมูลค่า 234,000 ปอนด์ซึ่งทำให้เขากลายเป็นผู้ร่ำรวยอย่างรวดเร็ว การกระทำนี้ต่อมากลายเป็นช่องทางหาผลประโยชน์ของทหารและพนักงานของบริษัทที่ต้องการให้บริษัททำสงครามอย่างต่อเนื่องเพื่อหวังครอบครองทรัพย์สินและทรัพยากรจากดินแดนที่บริษัทยึดครองได้¹

¹Sykes. (2011). *Made in Britain*. p. 312.

สงครามเจ็ดปีซึ่งถือเป็นสงครามข้ามโลกครั้งแรกส่งผลเสียอย่างมากต่อฝรั่งเศส การทำสงครามอย่างต่อเนื่องมากกว่าศตวรรษทำให้สถานะทางการเงินของประเทศฝืดเคืองขึ้น รุนแรง รัฐบาลไม่มีเงินสนับสนุนการรักษาหรือขยายอำนาจในดินแดนโพ้นทะเลอีก ตามสนธิสัญญาปารีส ค.ศ. 1763 (Treaty of Paris 1763) ที่ยุติสงครามเจ็ดปี ฝรั่งเศสสูญเสียอำนาจในทวีปอเมริกาและอนุทวีปอินเดียเกือบทั้งหมด โดยในอนุทวีป อำนาจของฝรั่งเศสลดลงจนเหลือเพียงเมืองพอนดิเชอร์รีและเจนทนครที่ยังอยู่ในปกครองเท่านั้น บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสไม่สามารถสร้างรายได้จากการค้าโพ้นทะเลได้อีกต่อไปจึงประกาศยุติกิจการใน ค.ศ. 1769 มีการโอนทรัพย์สินและหนี้สินทั้งหมดของบริษัทให้ราชสำนักฝรั่งเศสเป็นผู้บริหารต่อไป แม้จะมีความพยายามในการรื้อฟื้นกิจการของบริษัทอีกครั้งในทศวรรษ 1780 แต่ก็ล้มเหลว นับตั้งแต่ ค.ศ. 1763 อำนาจของฝรั่งเศสในอนุทวีปถูกจำกัดจนไม่อาจสร้างภัยคุกคามต่อบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษอีก นับจากนี้ บริษัทของอังกฤษจึงเริ่มขยายอำนาจและอิทธิพลในอนุทวีปซึ่งนำไปสู่การทำสงครามกับบรรดาเจ้าเมืองในจักรวรรดินิยมอย่างต่อเนื่องจนบริษัทสามารถสถาปนาอำนาจการปกครองเหนืออนุทวีปทั้งหมดได้อย่างสมบูรณ์ในเวลาต่อมา

ชัยชนะในยุทธการที่ปลาสซีถือเป็นจุดเริ่มต้นของสมัยการปกครองของบริษัทอินเดียตะวันออกที่บริษัทเปลี่ยนสถานะจากการเป็นบริษัทการค้ามาเป็นผู้ปกครองแคว้นเบงกอลโดยสมบูรณ์ ไคลฟ์ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงประจำกัลกัตตา เขาเริ่มนโยบายปฏิรูปกองทัพประจำบริษัทอินเดียตะวันออกอย่างจริงจังด้วยการนำระบบการฝึกทหารแบบตะวันตกมาใช้เพื่อพัฒนาทหารชิปอยให้มีศักยภาพ ซึ่งต่อมาเป็นกำลังสำคัญในการรักษาและขยายอำนาจของบริษัททั้งในและนอกอนุทวีป ใน ค.ศ. 1763 กองทัพของบริษัทมีทหาร 26,000 นาย และเพิ่มเป็น 67,000 นายใน ค.ศ. 1778 ทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเป็นข้าอำนาจทางการทหารที่ใหญ่ที่สุดในอนุทวีป ระหว่าง ค.ศ. 1760-1765 ไคลฟ์เดินทางกลับอังกฤษ พระเจ้าจอร์จที่ 3 (George III ครองราชย์ ค.ศ. 1760-1820) ทรงแต่งตั้งเขาเป็นบารอนแห่งปลาสซี (Baron of Plassey) ใน ค.ศ. 1762 โดยเปลี่ยนชื่อเมืองหนึ่งในไอร์แลนด์ให้เป็นปลาสซีตามชื่อเมืองในอินเดีย ไคลฟ์ต้องการใช้ตำแหน่งทางการเมืองเพื่อผลักดันการปฏิรูปกิจการของบริษัทอินเดียตะวันออกต่อไป¹ อย่างไรก็ดี บริษัทกำลังเผชิญปัญหาการทุจริตในกองทัพและพนักงานบริษัทอย่างร้ายแรง ทหารและพนักงานบริษัทได้กล่อบทำการค้ากับเจ้าเมืองและพ่อค้าพื้นเมือง ทั้งยังส่งสินค้าที่ได้กลับไปขายในอังกฤษด้วยเรือของบริษัท ส่งผลให้บริษัทสูญเสียผลประโยชน์มหาศาล และยังถูกร้องเรียนจากเจ้าเมืองและพ่อค้าชาวพื้นเมืองที่ถูกทหารและพนักงานชาวอังกฤษเรียกรับสินบนจำนวนมากด้วย ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าไคลฟ์เป็นต้นเหตุที่

¹Sykes. (2011). *Made in Britain*. p. 314.

ทำให้เกิดปัญหาคอร์รัปชันดังกล่าว เขาจึงถูกส่งไปรับตำแหน่งข้าหลวงอีกครั้งใน ค.ศ. 1767 เพื่อแก้ไขปัญหาลุกลาม

โคลฟ์ดำเนินนโยบายปฏิรูประบบบริหารในเมืองกัลกัตตา เขาพยายามลดปัญหาการคอร์รัปชันด้วยการเพิ่มเงินเดือนแก่นายทหารและพนักงานให้สูงขึ้น แต่ก็ไม่สามารถกำจัดปัญหาดังกล่าวได้เด็ดขาด ผลงานชิ้นสำคัญของเขาในช่วงเวลาที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเป็นสมัยที่ 2 คือการขยายอำนาจของอังกฤษเหนือจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิมุขัล หลังยุทธการที่ปลาซซี ค.ศ. 1757 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีอำนาจเป็นผู้ปกครองแคว้นเบงกอลโดยพฤตินัย อย่างไรก็ตาม บริษัทของอังกฤษปฏิเสธที่จะจ่ายภาษีแก่จักรวรรดิมุขัลจึงนำไปสู่การเกิดสงครามเบงกอล (Bengal War) กับจักรวรรดิมุขัล การสู้รบเกิดขึ้นเป็นระยะๆ จนยุติลงในการรบที่บูซาร์ (Battle of Buxar 22 ตุลาคม ค.ศ. 1764) บริเวณแคว้นพิหาร (Bihar) ทางตอนเหนือของแคว้นเบงกอล จักรพรรดิแห่งจักรวรรดิมุขัลทรงยอมรับอำนาจของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และในปีถัดมาก็ทรงประกาศให้บริษัทดังกล่าวเป็นผู้ปกครองแคว้นเบงกอล พินาร์ และโอริสสา [Orissa หรือโอทิศา (Odisha) ในปัจจุบัน] โดยมีโคลฟ์เป็นข้าหลวงแห่งเบงกอลคนแรก

จักรพรรดิชาห์อลัมที่ 2 (Shah Alam II ครองราชย์ค.ศ. 1759-1806) แห่งจักรวรรดิมุขัล พระราชทานสิทธิในการเป็นผู้เก็บ-ภาษี (Diwani) ในแคว้นเบงกอล พินาร์ และโอริสสาแก่โรเบิร์ต โคลฟ์ใน ค.ศ. 1766 ทำให้เขามีสถานะเป็นผู้ปกครองที่แท้จริงเหนือดินแดนเหล่านี้

[จิตรกร: เบนจามิน เวสต์ (Benjamin West) วาดใน ค.ศ. 1818]

ที่มา: ART UK. (n.d.). *Shah 'Alam, Mughal Emperor (1759-1806), Conveying the Grant of the Diwani to Lord Clive, August 1765.* (Online)

บริษัทอินเดียตะวันออกต้องการใช้เบงกอลเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในอนุทวีป ภายในเวลาอันรวดเร็ว บริษัทได้บังคับให้ชาวเบงกอลหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจสำหรับการค้า เช่น ฝิ่น ฝ้าย คราม รวมถึงการเพิ่มภาษีที่ดินให้สูงขึ้น แม้โคลฟ์ดำรงตำแหน่งข้าหลวงแห่งเบงกอลเพียงระยะเวลาสั้นๆ ก่อนกลับอังกฤษอย่างถาวรเนื่องจากปัญหาสุขภาพ แต่นโยบายเศรษฐกิจของเขาส่งผลระยะยาวต่อพลเมืองในแคว้นเบงกอล การบังคับให้ชาวนาปลูกพืชเศรษฐกิจแทนข้าว ก่อปรกับภัยแล้งจากฝนที่ตกไม่ตรงตามฤดูกาล ส่งผลให้แคว้นเบงกอลมีปริมาณข้าวที่ผลิตได้ลดน้อยลง ราคาข้าวสูงขึ้นเกินกว่าที่ชาวพื้นเมืองจะซื้อได้ สถานการณ์ดังกล่าวทำให้ระหว่าง ค.ศ. 1769-1771 เกิดทุพภิกขภัยครั้งใหญ่ในแคว้นเบงกอล (Great Bengal famine) ที่มีผู้เสียชีวิตจากการขาดแคลนอาหารประมาณ 10-30 ล้านคน หรือคิดเป็น 1 ใน 3 ของพลเมืองทั้งหมดในแคว้นเบงกอล ข้าวดังกล่าวสร้างความวิตกกังวลแก่นักการเมืองในรัฐสภาอังกฤษอย่างยิ่งและนำไปสู่การตั้งคณะกรรมการสอบสวนเรื่องดังกล่าว ใน ค.ศ. 1772 โคลฟ์ถูกโจมตีทางการเมืองอย่างรุนแรง เขาถูกกล่าวหาว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาการทุจริตในบริษัทอินเดียตะวันออก และนโยบายเศรษฐกิจของเขายังทำให้เกิดทุพภิกขภัยครั้งใหญ่ในแคว้นเบงกอลด้วย โคลฟ์ในวัย 49 ปีจึงกระทำอัตวินิบาตกรรมที่บ้านของเขาในกรุงลอนดอนเมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน ค.ศ. 1774 สันนิษฐานว่าเขาอาจมีความเครียดสะสมจากการถูกตั้งคณะกรรมการตรวจสอบเรื่องการทุจริตในช่วงเวลาที่เขาดำรงตำแหน่งข้าหลวงแห่งเบงกอล และอาการป่วยด้วยโรคนิ่วในถุงน้ำดี (gallstone) มายาวนาน

3. การแทรกแซงของรัฐบาลอังกฤษผ่านพระราชบัญญัติการควบคุม

ค.ศ. 1773 (Regulating Act 1773)

รัฐบาลและรัฐสภาอังกฤษเห็นว่าการขยายดินแดนของบริษัทอินเดียตะวันออกในอนุทวีปทำให้ขอบเขตการทำงานของบริษัทเปลี่ยนไปจากการทำการค้าเพียงอย่างเดียวมาเป็นการมีดินแดนขนาดใหญ่อยู่ในปกครอง ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่คณะผู้บริหารของบริษัทดังกล่าวมีความชำนาญ รัฐบาลอังกฤษในกรุงลอนดอนจึงจำเป็นต้องแทรกแซงกิจการของบริษัทเพื่อไม่ให้ดำเนินนโยบายอย่างเป็นอิสระอีก โดยเฉพาะการทำสงครามเพื่อขยายดินแดนอย่างต่อเนื่องที่ทำให้บริษัทต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมากและสร้างความกังวลแก่รัฐบาลถึงสถานะทางการเงินของบริษัทด้วย รัฐบาลอังกฤษออกพระราชบัญญัติการควบคุม ค.ศ. 1773 เพื่อเปิดทางให้รัฐบาลส่งข้าหลวงใหญ่ (governor-general) ไปควบคุมการบริหารดินแดนในอนุทวีปทั้งหมดโดยมีศูนย์กลางที่เมืองกัลกัตตาในแคว้นเบงกอล¹ แม้ข้าหลวงอังกฤษในเมืองอื่นๆ ยังมีอำนาจในการบริหารเช่นเดิม

¹Williams. (2008). *Fifty Things You Need to Know About British History*. p.193.

แต่การประกาศสงครามและการสงบศึกเป็นอำนาจของข้าหลวงใหญ่ที่รัฐบาลแต่งตั้งเท่านั้น พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวกำหนดให้มีสภาสูงสุด (Supreme Council) ซึ่งประกอบด้วยสมาชิก 4 คน ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและร่วมกำหนดนโยบายกับข้าหลวงใหญ่ และให้จัดตั้งศาลสูง (Supreme Court) เพื่อปฏิรูประบบกฎหมายให้เป็นแบบเดียวกับตะวันตก พระราชบัญญัติฉบับนี้ยังห้ามทหารและพนักงานของบริษัทอินเดียตะวันออกติดต่อกับเจ้าเมืองและพ่อค้าชาวพื้นเมืองโดยไม่ผ่านบริษัทด้วย นับเป็นความพยายามในการขจัดปัญหาการทุจริตที่รุมเร้าบริษัทอยู่ในขณะนั้น

นอกเหนือจากความพยายามในการควบคุมบริษัทอินเดียตะวันออกด้วยการออกพระราชบัญญัติการควบคุม ค.ศ. 1773 แล้ว ในปีเดียวกัน รัฐบาลอังกฤษได้ออกพระราชบัญญัติใบชา (Tea Act) ที่มีจุดประสงค์หลักเพื่อช่วยเหลือกิจการของบริษัทให้รอดพ้นจากวิกฤติทางการเงินในขณะนั้นด้วย ในทศวรรษ 1770 สถานะทางการเงินของบริษัทอยู่ในขั้นวิกฤติเนื่องจากบริษัทมีรายจ่ายเพิ่มขึ้นอย่างมาก ก่อนหน้านั้นใน ค.ศ. 1769 บริษัททำข้อตกลงกับรัฐบาลอังกฤษเพื่อจ่ายเงินค่าสัมปทานเป็นจำนวน 400,000 ปอนด์ต่อปีเพื่อแลกกับการได้ขยายใบอนุญาตประกอบกิจการไปจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ขณะที่ภาวะทุพภิกขภัยครั้งใหญ่ในแคว้นเบงกอลก็ทำให้บริษัทสูญเสียงบประมาณและรายได้เป็นจำนวนมาก¹ นอกจากนี้ บริษัทยังเผชิญปัญหาในการขายใบชาที่นำเข้าจากจีนปีละ 4 ล้านปอนด์ (ประมาณ 1.8 ล้านกิโลกรัม) ใบชาเป็นสินค้าที่สร้างรายได้หลักแก่บริษัทเพราะเป็นที่นิยมของคนภายในประเทศและรวมถึงใน 13 อาณานิคมของอังกฤษในทวีปอเมริกาเหนือด้วย แต่การที่รัฐบาลอังกฤษในทศวรรษ 1760 เก็บภาษีใบชาและสินค้าประเภทอื่นๆ ในจำนวนที่สูงมากได้สร้างความไม่พอใจแก่ชาวอาณานิคมซึ่งกำลังเรียกร้องสิทธิทางการเมืองด้วยการมีผู้แทนในรัฐสภาอังกฤษและนำไปสู่กระแสต่อต้านการบริโภคสินค้าที่นำเข้าจากอังกฤษ ชาวอาณานิคมประท้วงรัฐบาลด้วยการหันไปบริโภคใบชาที่ลักลอบนำเข้าโดยบริษัทการค้าของดัตช์ซึ่งมีราคาถูกกว่า ทำให้ในปลายทศวรรษดังกล่าว บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีจำนวนใบชาที่ไม่สามารถขายสู่ตลาดและคงค้างอยู่ในคลังสินค้าที่กรุงลอนดอนมากถึง 8 ล้านกิโลกรัม ซึ่งส่งผลเสียอย่างรุนแรงต่อสถานะทางการเงินของบริษัท²

รัฐบาลอังกฤษซึ่งมีเฟรเดอริก นอร์ท หรือ ลอร์ดนอร์ท (Frederick North, Lord North) เป็นผู้นำได้ออกพระราชบัญญัติใบชา ค.ศ. 1773 เพื่อให้สิทธิประโยชน์ทางการค้าใบชาแก่บริษัทอินเดียตะวันออก โดยบริษัทสามารถขนส่งใบชาที่ซื้อจากจีนไปขายแก่อาณานิคม

¹Phillips & Sharman. (2022). *Outsourcing Empire*. pp.141-142.

²Robins. (2012). *The Corporation That Changed the World*. p.114.

อังกฤษทั้ง 13 แห่งในทวีปอเมริกาเหนือได้โดยไม่ต้องผ่านกรุงลอนดอน บริษัทจึงไม่ต้องเสียภาษีนำเข้าใบชาในอังกฤษ และทำให้ใบชาที่นำไปขายในทวีปอเมริกาเหนือมีราคาถูกลงกว่าใบชาที่ลักลอบนำเข้า รัฐบาลนอร์ทเชื่อว่ากฎหมายดังกล่าวจะบีบบังคับให้ชาวอาณานิคมกลับมาบริโภคใบชาของอังกฤษแทน และเป็นการเพิ่มรายได้แก่บริษัทอินเดียตะวันออก ในฤดูร้อน ค.ศ. 1773 บริษัทได้วางแผนขนส่งใบชาจำนวน 2,000 ลังไปยังเมืองท่า 4 แห่งในทวีปอเมริกาเหนือ คือ บอสตัน (Boston) ชาลส์ตัน (Charleston) นิวยอร์ก (New York) และฟิลาเดลเฟีย (Philadelphia) อย่างไรก็ตาม กระแสต่อต้านการนำเข้าใบชาของอังกฤษในชาวอาณานิคมรุนแรงมากขึ้น และนำไปสู่เหตุการณ์งานเลี้ยงน้ำชาที่บอสตัน (Boston Tea Party) ในคืนวันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1773 ชาวอาณานิคมแมสซาชูเซตส์ (Massachusetts) หลายสิบคนลักลอบขึ้นเรือสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกที่จอดเทียบท่า ณ เมืองบอสตัน ก่อนจะทำลายลงไม้บรรจุใบชาทั้งหมด 342 ลังด้วยการเททิ้งลงทะเล¹ เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวอาณานิคมกับรัฐบาลอังกฤษรุนแรงมากขึ้นและต่อมาได้นำไปสู่สงครามการประกาศอิสรภาพของชาวอเมริกัน (American War of Independence ค.ศ. 1775-1783)

ความพยายามของรัฐบาลอังกฤษในการแทรกแซงกิจการของบริษัทอินเดียตะวันออกด้วยการออกพระราชบัญญัติการควบคุม ค.ศ. 1773 ในทางปฏิบัติกลับสร้างปัญหาในการบริหารแก่ข้าหลวงใหญ่ที่รัฐบาลแต่งตั้งซึ่งเป็นผลมาจากความไม่ชัดเจนในเรื่องขอบเขตทางอำนาจของข้าหลวงใหญ่ สภาสูงสุด และศาลสูงแห่งเบงกอล เมื่อวอร์เรน เฮสติงส์ (Warren Hastings ค.ศ. 1732-1818) อดีตพนักงานบริษัทอินเดียตะวันออกซึ่งได้เข้าทางอาชีพจนได้เป็นข้าหลวงแห่งแคว้นเบงกอลระหว่าง ค.ศ. 1772-1773 ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงใหญ่แห่งเบงกอลเป็นคนแรก เขาต้องขัดแย้งกับสมาชิกสภาสูงสุดที่มีอำนาจยับยั้ง (veto) นโยบายของข้าหลวงใหญ่ ขณะที่ข้าหลวงใหญ่กลับไม่มีอำนาจคัดค้านนโยบายที่สภาสูงสุดสนับสนุนเลย ก่อนหน้านั้น เมื่อครั้งเฮสติงส์ดำรงตำแหน่งข้าหลวงแห่งเบงกอลได้ดำเนินนโยบายปฏิรูปการปกครองด้วยการเพิ่มอำนาจแก่ชาวอังกฤษในฐานะผู้ปกครองแทนที่ระบบบริหารเดิมของจักรวรรดิมุสลิม และเมื่อดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ เขาก็พยายามสานต่อนโยบายนี้พร้อมกับนโยบายปฏิรูปอื่นๆ เช่น การปฏิรูประบบเก็บภาษี ระบบกฎหมาย เพื่อเปลี่ยนระบบบริหารให้เป็นแบบตะวันตกมากขึ้น แต่สิ่งที่เฮสติงส์ไม่สามารถแก้ไขได้คือ ปัญหาการทุจริตในบริษัทอินเดียตะวันออกที่ยังปรากฏการเรียกรับสินบนของชาวอังกฤษ แม้แต่เฮสติงส์ก็ถูกกล่าวหาว่าใช้อำนาจเรียกรับสินบนจากชาวพื้นเมืองจนต่อมาเขาถูกรื้อเรียนและถูกบังคับให้ลาออกจากตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ด้วย

¹Robins. (2012). *The Corporation That Changed the World*. pp.114-115.

ในชั้นแรก เฮสติงส์มีความเห็นไปในแนวทางเดียวกับรัฐบาลอังกฤษว่าบริษัทอินเดียตะวันออกไม่ควรขยายดินแดนในอนุทวีปเพิ่มเติมอีก ทั้งควรรักษาความสัมพันธ์กับบรรดาเจ้าเมืองท้องถิ่นให้ราบรื่น อย่างไรก็ตามนโยบายนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจริง เฮสติงส์เปลี่ยนความคิดเพราะเขาเห็นว่าอำนาจของอังกฤษซึ่งบัดนี้มีศูนย์กลางหลัก 3 แห่งคือ แคว้นเบงกอล เมืองบอมเบย์ และเมืองมัทราส จะมั่นคงก็ต่อเมื่ออังกฤษทำให้รัฐมราฐาซึ่งเป็นหัวอำนาจทางการเมืองและการทหารที่สำคัญในตอนกลางของอนุทวีปจนถึงชายฝั่งทะเลตะวันตก รวมถึงรัฐไมซอร์ (Mysore) ที่อยู่ทางตอนใต้ของอนุทวีป หันมาเป็นพันธมิตรทางการเมืองกับอังกฤษได้เท่านั้น สงครามอังกฤษ-มราฐา (Anglo-Maratha Wars) จึงเริ่มต้นขึ้นใน ค.ศ. 1775 ขณะที่สงครามกับไมซอร์ซึ่งเคยเกิดขึ้นก่อนหน้านี้ในปลายทศวรรษ 1760 ได้อุบัติขึ้นอีกครั้งใน ค.ศ. 1778 ซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่อังกฤษกำลังติดพันในสงครามประกาศอิสรภาพของชาวอเมริกัน ฝรั่งเศสและสาธารณรัฐดัตช์ที่ถูกบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษทำลายผลประโยชน์ทางการค้าในอนุทวีปจนเกือบหมดได้เลือกสนับสนุน 13 อาณานิคมในทวีปอเมริกาเหนือที่กำลังทำสงครามกับอังกฤษและยังได้ประกาศสงครามกับอังกฤษใน ค.ศ. 1778 และ 1780 ตามลำดับด้วย โดยอนุทวีปเป็นสมรภูมิแห่งหนึ่งที่ทั้ง 2 ชาติส่งกองเรือรบไปทำลายอำนาจทางการเมืองการทหารของอังกฤษ

สงครามกับมราฐา ไมซอร์ ฝรั่งเศส และดัตช์ที่เกิดขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันเป็นบทพิสูจน์ภาวะผู้นำของเฮสติงส์ในฐานะข้าหลวงใหญ่อย่างยิ่ง เขาเลือกเจรจายุติสงครามกับรัฐมราฐาใน ค.ศ. 1782 โดยมีข้อแลกเปลี่ยนสำคัญคือ ฝ่ายมราฐาต้องช่วยอังกฤษรบกับพวกไมซอร์ ทั้งต้องประกาศว่าจะไม่ให้ฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลในดินแดนของมราฐา สงครามอังกฤษ-มราฐาจึงยุติลงชั่วคราว แต่ต่อมาได้เกิดสงครามอีก 2 ครั้งในระหว่างค.ศ. 1803-1805 และ 1817-1819 ซึ่งนำไปสู่การหมดอำนาจของพวกมราฐาในท้ายที่สุด ขณะที่บริษัทอินเดียตะวันออกก็ได้ดินแดนอันกว้างใหญ่ทางตอนกลางถึงตะวันตกของอนุทวีปมาอยู่ในปกครองด้วย สงครามระหว่างบริษัทกับไมซอร์ดำเนินไปจนถึงค.ศ. 1784 โดยที่ไม่มีฝ่ายใดได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาด ความขัดแย้งได้ปะทุเป็นสงครามอีก 2 ครั้งในระหว่างค.ศ. 1790-1792 และ 1798-1799 ซึ่งสิ้นสุดด้วยชัยชนะของอังกฤษ แม้บริษัทอินเดียตะวันออกในสมัยที่เฮสติงส์เป็นข้าหลวงใหญ่ไม่ได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดจากสงครามกับพวกมราฐาและพวกไมซอร์ ทั้งยังสร้างผลเสียต่อสถานะการเงินของบริษัทที่ต้องทุ่มเทงบประมาณมหาศาลไปกับการสู้รบอันยืดเยื้อ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าแนวทางที่เฮสติงส์วางไว้ได้นำไปสู่การผนวกรัฐมราฐาและรัฐไมซอร์เข้าอยู่ใต้อำนาจของอังกฤษในเวลาต่อมา เมื่ออังกฤษมีชัยชนะเหนือรัฐปัญจาบ (Punjab) ทางตอนเหนือใน ค.ศ. 1849 อังกฤษก็สามารถสถาปนาอำนาจการปกครองเหนืออนุทวีปทั้งหมดได้อย่างสมบูรณ์¹

¹Phillips & Sharman. (2022). *Outsourcing Empire*. pp.138-139.

แนวรบทางทะเลบริเวณอนุทวีปที่ฝรั่งเศสและสาธารณรัฐดัตช์ส่งกองเรือมาเพื่อหวังทำลายอำนาจของอังกฤษกลับยิ่งทำให้ทั้ง 2 ชาติข้างต้นสูญเสียอำนาจทางทะเลให้แก่อังกฤษมากขึ้น การรบระหว่างกองเรืออังกฤษกับฝ่ายฝรั่งเศสและดัตช์ดำเนินไปได้ไม่นานก็ต้องยุติลงเมื่อมีการลงนามในสนธิสัญญาปารีส ค.ศ. 1783 (Treaty of Paris 1783) เพื่อยุติสงครามประกาศอิสรภาพของชาวอเมริกัน การเข้าร่วมสงครามครั้งนี้ส่งผลเสียอย่างรุนแรงต่อเศรษฐกิจของฝรั่งเศส ราชสำนักฝรั่งเศสต้องกู้เงินจำนวนมากจ่ายค่าปฏิกรรมสงคราม มีหนี้สินเพิ่มเป็น 3 พันล้านลิฟวร์ (livre) และทำให้สถานะการคลังเข้าใกล้ภาวะล้มละลาย¹ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของการปฏิวัติฝรั่งเศส ค.ศ. 1789 (French Revolution of 1789) นอกจากนั้น สงครามยังทำให้อำนาจทางทะเลของสาธารณรัฐดัตช์ต้องถึงจุดสิ้นสุดด้วยการรบทางทะเลระหว่างอังกฤษกับดัตช์ขยายขอบเขตจากอนุทวีปไปจนถึงอาณานิคมทางตะวันออกของดัตช์บริเวณเกาะสุมาตรา (Sumatra) โดยกองเรือของบริษัทสามารถยึดเมืองท่าปาตัง (Padang) ซึ่งมีเหมืองทองคำและเป็นศูนย์กลางการค้าหลักบนเกาะสุมาตราจากฝ่ายดัตช์ได้

ตลอดสงครามระหว่างอังกฤษ-ดัตช์ บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์สูญเสียกองเรือไปกว่าครึ่งหนึ่ง อำนาจในทวีปเอเชียที่ฝ่ายดัตช์ผูกขาดมายาวนานถูกทำลาย ตามข้อตกลงในสนธิสัญญาปารีส ค.ศ. 1783 อังกฤษต้องคืนเมืองท่าปาตังแก่ดัตช์ แต่อังกฤษก็ได้สิทธิทำการค้าเสรีกับอาณานิคมทางตะวันออกของดัตช์เป็นการตอบแทน ซึ่งเป็นการเปิดทางให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษขยายอิทธิพลเข้าไปยังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ฝ่ายดัตช์ผูกขาดอำนาจทางการค้ามาอย่างยาวนานด้วย² ใน ค.ศ. 1786 บริษัทสามารถครอบครองเกาะปีนัง (Penang) จากสุลต่านรัฐเกดะห์ (Kedah) ได้และตั้งชื่อเกาะดังกล่าวว่า “เกาะปรินซ์ออฟเวลส์” (Prince of Wales Island) เพื่อเฉลิมพระเกียรติเจ้าชายจอร์จ มกุฎราชกุมารในพระเจ้าจอร์จที่ 3 นับจากนี้ บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ต้องสูญเสียรายได้อย่างต่อเนื่อง หนี้สินของบริษัทพอกพูนมากขึ้นจนไม่สามารถประกอบกิจการได้ ในท้ายที่สุดรัฐบาลจึงปล่อยให้ใบอนุญาตประกอบกิจการของบริษัทหมดอายุไปในวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1799 นับเป็นการปิดฉากบริษัทการค้าที่ยิ่งใหญ่แห่งหนึ่งของยุโรป

¹Robert D. Harris. (1976, June). French Finances and the American War, 1777-1783. *The Journal of Modern History* 48 (2): p.248.

²Phillips & Sharman. (2022). *Outsourcing Empire*. p.122.

4. พระราชบัญญัติบริษัทอินเดียตะวันออก ค.ศ. 1784 (East India Company Act 1784):

จุดเริ่มต้นของจุดจบทางอำนาจของบริษัทอินเดียตะวันออก

สงครามระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกกับเจ้าเมืองท้องถิ่นในอนุทวีปที่เกิดขึ้นในสมัยที่เฮสติงส์เป็นข้าหลวงใหญ่สร้างความวิตกกังวลต่อรัฐบาลอังกฤษที่มีวิลเลียม พิตต์ (บุตร) (William Pitt, the Younger) เป็นผู้นำซึ่งไม่ต้องการให้บริษัทก่อสงครามขยายดินแดนอย่างอิสระอีกต่อไป เพราะสงครามในหลายแนวรบส่งผลเสียต่อสถานะทางการเงินของบริษัทที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ นอกจากนี้ รัฐบาลและรัฐสภาอังกฤษยังได้รับรายงานร้องเรียนเรื่องการทุจริตของเฮสติงส์เป็นจำนวนมาก รัฐบาลพิตต์จึงออกพระราชบัญญัติบริษัทอินเดียตะวันออก ค.ศ. 1784 หรือพระราชบัญญัติอินเดียของพิตต์ (Pitt's India Act) เพื่อให้รัฐบาลเข้าไปควบคุมนโยบายของบริษัทมากขึ้น พระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดให้มีคณะกรรมการบริหาร (Board of Control) ซึ่งประกอบด้วยสมาชิก 6 คน ในจำนวนนี้ต้องมีรัฐมนตรีมหาดไทย (Home Secretary) และรัฐมนตรีการคลัง (Chancellor of the Exchequer) ร่วมอยู่ด้วย คณะกรรมการบริหารมีหน้าที่ดูแลนโยบายทางการเมือง การคลัง สังคม และการทหารทั้งหมดร่วมกับข้าหลวงใหญ่ นับเป็นหมุดหมายสำคัญที่ทำให้รัฐบาลที่กรุงลอนดอนสามารถส่งตัวแทนไปร่วมบริหารกิจการของบริษัทอินเดียตะวันออกเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ถือว่าที่รัฐบาลอังกฤษจะมีอำนาจในการบริหารอนุทวีปโดยสมบูรณ์ก็เมื่อมีการผ่านพระราชบัญญัติการบริหารอินเดีย ค.ศ. 1858 (Government of India Act 1858) ซึ่งยกเลิกอำนาจของบริษัทอินเดียตะวันออกในฐานะผู้ปกครองอนุทวีป และให้โอนอำนาจบริหารทั้งหมดให้แก่รัฐบาลอังกฤษ นำไปสู่สมัยบริติชราชที่ดำเนินไปจนกระทั่งอินเดียได้รับเอกราชใน ค.ศ. 1947

เฮสติงส์ลาออกจากตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ใน ค.ศ. 1785 รัฐสภาอังกฤษได้รับเรื่องร้องเรียนเกี่ยวกับการประพฤติมิชอบของเขา โดยเฉพาะการทุจริตและรับสินบน มีการตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาไต่สวนความผิดของเขาซึ่งยืดเยื้อถึง 7 ปี เฮสติงส์ต้องจ่ายเงินเก็บเกือบทั้งหมดไปกับค่าทนายความ ก่อนที่รัฐสภาประกาศผลการสืบสวนใน ค.ศ. 1795 ว่าไม่มีหลักฐานการกระทำผิดของเฮสติงส์แต่ประการใด บริษัทอินเดียตะวันออกต้องจ่ายเงินชดเชยเป็นจำนวน 4,000 ปอนด์ต่อปี แต่ไม่ได้ชดเชยค่าใช้จ่ายระหว่างการพิจารณาคดีซึ่งเฮสติงส์อ้างว่าเป็นเงินมากถึง 70,000 ปอนด์¹ เฮสติงส์ต้องใช้ชีวิตบั้นปลายด้วยการพึ่งพาเงินปีจากบริษัทเป็นหลักซึ่งถือว่าไม่มากและทำให้เขามีสถานะทางการเงินอย่างจำกัดจนเสียชีวิตใน ค.ศ. 1818

¹AMDigital. (2017). 'The captain-general of iniquity': The impeachment of Warren Hastings. (online)

พิตต์ได้ทาบทามชาลส์ คอร์นวอลล์ (Charles Cornwallis ค.ศ. 1738-1805) นายทหารและขุนนางอังกฤษที่เขาสนิทและได้รับการยกย่องจากบทบาทในสงครามประกาศอิสรภาพของชาวอเมริกันให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่แห่งเบงกอลแทนเฮสติงส์ ในตอนแรกคอร์นวอลล์ปฏิเสธเพราะเขาต้องการมีอำนาจสูงสุดทั้งทางการเมืองและทางทหาร พิตต์ซึ่งหวังให้เขาเป็นผู้แทนรัฐบาลในการปฏิรูประบบบริหารของบริษัทอินเดียตะวันออกในอนุทวีปจึงยอมให้เขาดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกองทัพในสังกัดของบริษัทควบคู่กับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1786 ทันทีที่เข้ารับตำแหน่ง คอร์นวอลล์ดำเนินนโยบายปฏิรูประบบบริหารและกองทัพของบริษัทอินเดียตะวันออก เขาบังคับใช้กฎระเบียบห้ามทหารและพนักงานของบริษัททำการค้าส่วนตัวกับชาวพื้นเมืองและแสดงตนเป็นแบบอย่างด้วยการไม่ข้องเกี่ยวกับการทุจริตที่รุมเร้าบริษัทมายาวนาน ทั้งยังเพิ่มเงินเดือนแก่ทหารและพนักงานของบริษัทเพื่อไม่ให้คนเหล่านี้กระทำการทุจริตอีก คอร์นวอลล์ยังตระหนักว่าดินแดนที่บริษัทครอบครองในขณะนั้นมีขนาดกว้างใหญ่ ทั้งดินแดนแต่ละส่วนก็มีผู้คน ภาษา ศาสนาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ดังนั้น การหาระบบบริหารเพื่อควบคุมผู้คนและดินแดนอันกว้างใหญ่อ่างมีประสิทธิภาพจึงเป็นงานสำคัญของเขา

“ข้อตกลงถาวร” (Permanent Settlement) ที่คอร์นวอลล์เริ่มนำมาใช้ตั้งแต่เข้ารับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ก่อนที่จะมีการประกาศใช้เป็นกฎหมายใน ค.ศ. 1793 มีสาระสำคัญคือ การปฏิรูประบบการบริหาร การศาล และการเก็บภาษีให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ต่อจากนี้อำนาจในการพิจารณาคดีและการรักษาความเรียบร้อยในสังคมจะดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษเป็นหลัก ขณะที่เจ้าผู้ปกครองที่เป็นชาวพื้นเมืองถูกเปลี่ยนสถานะให้เป็น “เจ้าที่ดิน” (Zamindar) ซึ่งมีหน้าที่เก็บและรวบรวมภาษีจากที่ดินของตนให้ได้รับตามที่บริษัทอังกฤษกำหนด¹ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนสถานะของเหล่าผู้ปกครองพื้นเมืองให้กลายเป็นเพียงพนักงานเก็บภาษีของอังกฤษเท่านั้น ชาวพื้นเมืองกลุ่มนี้ต่อมามีฐานะร่ำรวยจากการรับใช้ผู้ปกครองชาวอังกฤษ และยังเป็นกำลังสำคัญในระบบราชการของอังกฤษด้วย อย่างไรก็ตาม “ข้อตกลงถาวร” ก็ได้กีดกันชาวพื้นเมืองทั่วไปไม่ให้ดำรงตำแหน่งระดับสูงในทางการเมือง การศาล และการทหาร ทั้งการเก็บภาษีในอัตราคงที่ก็ไม่ได้คำนึงถึงสภาพอากาศที่แปรปรวนบริเวณแคว้นเบงกอล ทำให้ชาวนาอินเดียที่ถูกเหล่าเจ้าที่ดินขูดรีดเพื่อนำเงินไปจ่ายภาษีต้องมีสภาพความเป็นอยู่ที่เลวร้ายและก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมในเวลาต่อมา ทั้งยังสร้างรอยร้าวในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองชาวอังกฤษกับชาวพื้นเมืองในอนุทวีปด้วย

¹Jon Wilson. (2017). *India Conquered: Britain's Raj and the Chaos of Empire*. p.134

5. บทสรุป: การเปลี่ยนผ่านจากสมัยการปกครองของบริษัทอินเดียตะวันออก สู่สมัยบริติชราช

นับตั้งแต่บริษัทอินเดียตะวันออกได้รับการจัดตั้งใน ค.ศ. 1600 ใบอนุญาตให้ทำการค้าแบบผูกขาดก็ได้รับการต่ออายุอย่างต่อเนื่อง แม้พ่อค้าเอกชนได้พยายามทำลายอำนาจผูกขาดของบริษัทอินเดียตะวันออก จนใน ค.ศ. 1694 รัฐบาลได้ออกกฎหมายที่อนุญาตให้พ่อค้าและนักธุรกิจเอกชนอื่นๆ สามารถจัดตั้งบริษัทคู่แข่งได้ แต่ก็ในช่วงเวลาสั้นๆ เท่านั้น บริษัทอินเดียตะวันออกสามารถขยายธุรกิจอย่างต่อเนื่องและเปลี่ยนสถานะเป็นผู้ปกครองดินแดนในอนุทวีปตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา กองทัพในสังกัดของบริษัทก็มีขนาดใหญ่ขึ้นตามลำดับจนในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีจำนวนทหารมากกว่ากองทัพอังกฤษเกือบ 2 เท่า และกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายอำนาจของบริษัทในอนุทวีปและภูมิภาคอื่นๆ ในทวีปเอเชีย บริษัทจึงได้รับการเรียกขานว่าเป็นสมาคมพ่อค้าอันยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งจักรวาล ซึ่งสะท้อนการมีอำนาจทางการเมืองและการทหารที่มากขึ้นของบริษัทแห่งนี้¹ อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 อำนาจผูกขาดการค้าของบริษัทถูกโจมตีอย่างต่อเนื่องจากพ่อค้าเอกชนในเกาะอังกฤษที่ต้องการสิทธิทำการค้าและธุรกิจในอนุทวีปและเอเชียตะวันออก นอกจากนี้ คณะมิชชันนารีที่ถูกบริษัทห้ามเข้ามาทำกิจกรรมเผยแพร่ศาสนาและยกระดับคุณภาพชีวิตและการศึกษาของชาวพื้นเมือง ก็ได้เคลื่อนไหวเพื่อสร้างแรงกดดันทางการเมืองให้รัฐบาลอังกฤษเข้าแทรกแซงด้วย

ใน ค.ศ. 1813 รัฐบาลอังกฤษยกเลิกอำนาจผูกขาดทางการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกในอนุทวีปทั้งหมด โดยบริษัทยังสามารถผูกขาดการค้าชาและฝิ่นกับจีนต่อไปได้ ทั้งยังอนุญาตให้มิชชันนารีเข้าไปดำเนินกิจกรรมในอนุทวีปได้ด้วย ต่อมาใน ค.ศ. 1833 สิทธิในการผูกขาดการค้ากับจีนของบริษัทก็ถูกยกเลิก² เปิดทางให้บริษัทการค้าสัญชาติอังกฤษอื่นๆ เข้าไปทำการค้าในตะวันออกเพิ่มขึ้น เช่น บริษัทจาร์ดิน มาทีสัน (Jardine Matheson) ที่เข้าไปทำการค้ากับจีนในทศวรรษ 1830 จนมีมูลค่าการค้ามากกว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ รายได้ส่วนใหญ่ของบริษัทนี้มาจากการค้าฝิ่นกับจีน ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่สงครามฝิ่น (Opium Wars) ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วย

¹Dalrymple. (2019). *The Anarchy*. p.388.

²Phillips & Sharman. (2022). *Outsourcing Empire*. p.146.

บริษัทอินเดียตะวันออกเผชิญการทำลายครั้งสำคัญจากเหตุการณ์กบฏชิปอย ค.ศ. 1857-1858 เมื่อทหารชิปอยในสังกัดของบริษัทก่อการลุกฮือหลังเกิดข่าวลือว่าบริษัทเตรียมนำปืนรุ่นใหม่ที่มีช่องบรรจุผงดินปืนถูกเคลือบด้วยน้ำมันหมูและน้ำมันวัว ทหารชิปอย ซึ่งมีทั้งชาวฮินดูและชาวมุสลิมเชื่อว่าเรื่องดังกล่าวเป็นความพยายามของผู้ปกครองชาวอังกฤษที่จะลบหลู่ความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมของพวกเขาจึงก่อกบฏ ขณะที่ความไม่พอใจต่อระบบการปกครองของบริษัทที่กีดกันชาวพื้นเมืองไม่ให้อำนาจทางการบริหารและเศรษฐกิจก็ทำให้มีชาวอินเดียบางส่วนจากทุกชนชั้นเข้าร่วมกับฝ่ายกบฏด้วย¹ เชื่อกันว่าเพียงช่วงเวลาแค่ 1-2 ปีของเหตุการณ์กบฏ อาจมีผู้เสียชีวิตที่เป็นทหารชาวพื้นเมืองประมาณ 100,000 คน ไม่รวมพลเรือนที่เสียชีวิตจากการปราบปรามโดยกองทัพอังกฤษทั้งในระหว่างเหตุการณ์กบฏและหลังเหตุการณ์สิ้นสุดซึ่งมีนักประวัติศาสตร์ให้ข้อสันนิษฐานว่าอาจมีจำนวนมากกว่านั้นหลายเท่า² แม้ในท้ายที่สุดบริษัทจะปราบปรามฝ่ายกบฏได้ แต่รัฐบาลอังกฤษก็ต้องการมีอำนาจเต็มในการบริหารอนุทวีปเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวอีก จึงประกาศยกเลิกอำนาจในการบริหารอนุทวีปของบริษัทอินเดียตะวันออกใน ค.ศ. 1858 และเข้าบริหารอนุทวีปอินเดียในฐานะอาณานิคมอย่างเป็นทางการแทน อำนาจทั้งหมดที่บริษัทได้ส่งสมมาตลอดช่วงเวลา 274 ปีได้สูญสลายไปอย่างรวดเร็ว บริษัทต้องส่งมอบกองทัพและทรัพย์สินทั้งหมดให้แก่รัฐบาลอังกฤษเป็นผู้บริหารต่อไป ต่อมาใน ค.ศ. 1874 รัฐบาลอังกฤษประกาศยุติกิจการของบริษัทอินเดียตะวันออกอย่างเป็นทางการ นับเป็นการอวสานของ “สมาคมพ่อค้าอันยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งจักรวาล”

แม้การได้มาซึ่งอำนาจการปกครองของบริษัทอินเดียตะวันออกต้องอาศัยการทำสงครามและการใช้ความรุนแรงอย่างไร้ขีดจำกัดตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานกว่า 2 ศตวรรษตามที่ดัลริมเพิลเขียนในหนังสือ *Anarchy* แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าตลอดสมัยการปกครองของบริษัทเหนืออนุทวีป บริษัทได้วางรากฐานทางการเมืองที่จะทำให้อังกฤษได้เป็นเจ้าจักรพรรดิ

¹Christopher Daniell. (2006). *A Traveller's History of England*. p.189.

²จำนวนผู้เสียชีวิตทั้งที่เป็นชาวอังกฤษและชาวพื้นเมืองเป็นประเด็นที่นักประวัติศาสตร์ถกเถียงและยังไม่ได้ข้อสิ้นสุด เนื่องจากขาดหลักฐานที่สมบูรณ์ ดักลาส เพียร์ส (Douglas Peers) ระบุว่ามิชาวอังกฤษ 6,000 คนเสียชีวิต ส่วนจำนวนผู้เสียชีวิตที่เป็นชาวพื้นเมืองอาจมากถึง 800,000 คน ขณะที่อัมเมช มิชรา (Amareesh Misra) นักประวัติศาสตร์ชาวอินเดียตั้งข้อสันนิษฐานว่าจำนวนผู้เสียชีวิตที่เป็นพลเมืองชาวพื้นเมืองในระหว่างเหตุการณ์กบฏชิปอยและจากการปราบปรามของกองทัพอังกฤษหลังจากนั้นอาจมากถึง 10 ล้านคน ดู Douglas M. Peers. (2013). *India Under Colonial Rule: 1700-1885*. p.64; Randeep Ramesh. (2007). *India's secret history: A holocaust, one where millions disappeared....* (online).

เหนือดินแดนที่มั่งคั่งที่สุดแห่งหนึ่งของโลก เมื่อข้าวนาจอ้างอิงในอนุทวีปถูกกำจัดจนหมดสิ้น จักรพรรดิแห่งจักรวรรดิมุขัลก็ทรงถูกเนรเทศออกนอกประเทศใน ค.ศ. 1858 อังกฤษจึงเป็นผู้ปกครองของอินเดียโดยสมบูรณ์ ในวันที่ 1 พฤษภาคม ค.ศ. 1876 รัฐบาลอังกฤษได้ถวายพระราชอิสริยยศจักรพรรดินีแห่งอินเดีย (Empress of India) แต่สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย (Victoria ครองราชย์ ค.ศ. 1837-1901) เพื่อเป็นการประกาศอำนาจของอังกฤษในฐานะจักรพรรดินีเหนืออินเดีย นับจากนี้ กษัตริย์อังกฤษและพระมหากษัตริย์องค์จนถึงพระเจ้าจอร์จที่ 6 (George VI ครองราชย์ ค.ศ. 1936-1952) ต่างดำรงพระราชอิสริยยศจักรพรรดิและจักรพรรดินีแห่งอินเดีย ก่อนที่ตำแหน่งนี้จะถูกยุบไปใน ค.ศ. 1948 หลังจากอินเดียประกาศเป็นเอกราช ด้วย

บรรณานุกรม

หนังสือ

- Andaya, Barbara Watson; & Andaya, Leonard Y. (2015). *A History of Early Modern Southeast Asia, 1400-1830*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Banerjee-Dube, Ishita. (2015). *A History of Modern India*. New Delhi: Cambridge University Press.
- Boxer, C. R. (1965). *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800*. London: Penguin.
- Chandra, Satish. (2004). *Medieval India from Sultanat to the Mughals: Part One, Delhi Sultanat (1206-1626)*. Third Edition. New Delhi: Har-Anand.
- Clulow, Adam; & Mostert, Tristan. (2018). *The Dutch and English East India Companies: Diplomacy, Trade and Violence in Early Modern Asia*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dalrymple, William. (2019). *The Anarchy: The Relentless Rise of the East India Company*. London: Bloomsbury.
- Daniell, Christopher. (2006). *A Traveller's History of England. Fifth Edition*. Massachusetts: Interlink Books.
- Dijk, Wil O. (2006). *Seventeenth-century Burma and the Dutch East India Company, 1634-1680*. Singapore: Singapore University Press.

- Merriman, John. (2004). *A History of Modern Europe: From the Renaissance to the Present*. New York: W. W. Norton & Company.
- Peers, Douglas M. (2013). *India Under Colonial Rule: 1700-1885*. New York: Routledge, 2013.
- Phillips, Andrew; & Sharman, J. C. (2022). *Outsourcing Empire: How Company-States Made the Modern World*. New Jersey: Princeton University Press.
- Richards, John F. (1993). *The Mughal Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robins, Nick. (2012). *The Corporation That Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational*. London: Pluto.
- Sykes, Adrian. (2011). *Made in Britain: The Men and Women Who Shaped the Modern World*. London: Adelphi.
- Williams, Hugh. (2008). *Fifty Things You Need to Know About British History*. London: Collins.
- Wilson, Jon. (2017). *India Conquered: Britain's Raj and the Chaos of Empire*. London: Simon & Schuster.

บทความในวารสาร

- Brunton, Bruce. (2013). The East India Company: Agent of Empire in the Early Modern Capitalist Era. *Social Education*. 77(2): 78-81, 98.
- Harris, Robert D. (1976, June). French Finances and the American War, 1777-1783. *The Journal of Modern History*. 48 (2): 233-258.

แหล่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

- AMDigital. (2017). *The captain-general of iniquity: The impeachment of Warren Hastings*. Retrieved January 15, 2023. <https://www.amdigital.co.uk/insights/blog/the-impeachment-of-warren-hastings>
- ART UK. (n.d.). *Shah 'Alam, Mughal Emperor (1759-1806), Conveying the Grant of the Diwani to Lord Clive, August 1765*. Retrieved March 15, 2023. <https://artuk.org/discover/artworks/shah-alam-mughal-emperor-17591806-conveying-the-grant-of-the-diwani-to-lord-clive-august-1765-191206>

- Ota, Atsushi. (2013). *The Dutch East India Company and the Rise of Intra-Asian Commerce*. Retrieved January 15, 2023. <https://www.nippon.com/en/features/c00105/>
- Bekhrad, Joobin. (2020). *The floral fabric that was banned*. Retrieved March 15, 2023. <https://www.bbc.com/culture/article/20200420-the-cutesy-fabric-that-was-banned>
- Bogart, Dan. (2015). *The East Indian Monopoly and the Transition from Limited Access in England, 1600-1813*. Retrieved January 15, 2023. <https://www.nbe.org/system/files/chapters/c13506/revisions/c13506.rev0.pdf>
- Britannica. (2022). *East India Company*. Retrieved December 2, 2022. <https://www.britannica.com/topic/East-India-Company>
- (2023). *Joseph-François DuPlex*. Retrieved January 10, 2023. <https://www.britannica.com/biography/Joseph-Francois-Dupleix>
- National Archives. (n.d.). *Currency converter: 1270-2017*. Retrieved January 10, 2023. <https://www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/>
- Ramesh, Randeep. (2007). *India's secret history: 'A holocaust, one where millions disappeared....'* Retrieved March 18, 2023. <https://www.theguardian.com/world/2007/aug/24/india.randeepramesh>
- StudySmarter. (n.d.). *Dutch East India Company*. Retrieved January 10, 2023. <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/history/modern-world-history/dutch-east-india-company/>
- Sunavala, Nergish. (2018). *350 years ago, Bombay was given to the East India Company and 'Urbs Prima in Indis' was born*. Retrieved December 30, 2022. <https://timesofindia.indiatimes.com/city/mumbai/350-yrs-ago-bombay-was-given-to-the-east-india-company-and-urbs-prima-in-indis-was-born/articleshow/63473263.cms>